

KS. TADEUSZ FITYCH

DIECEZJA NOLA W LATACH 1615–1655 **Rządy biskupa Giovanniego Battisty Lancellottiego** **nuncjusza apostolskiego w Polsce (1622–1627)**

1. Postać biskupa Lancellottiego – 2. Stan diecezji do 1615 r. – 3. Nominacja biskupia, współpracownicy i struktury diecezjalne – 4. Stan diecezji w latach 1615–1622 i 1622–1628 – 5. Stan diecezji w latach 1628–1655 – 6. Zakończenie

Owoce wieloaspektowych prac prowadzonych zarówno nad krytyczną edycją akt nuncjatury, jak też już samych bezpośrednich badań nad dziejami nuncjatury apostolskiej w Warszawie, którą w latach 1622–1627 kierował wybitny biskup Giovanni Battista Lancellotti (†1655), należący do zasłużonej rzymskiej linii tego europejskiego rodu, pozwalają po raz pierwszy zaprezentować syntetyczny obraz życia religijnego i duszpasterstwa pielęgowanego w I poł. XVII w. na obszarze diecezji Nola (wielce prestiżowej nie tylko w samej metropolii Neapolu), której początki sięgają czasów pierwszych chrześcijan. Przedmiotem naszej uwagi będzie więc diecezja Nola, jako pierwsza i zarazem jedyna powierzona duszpasterskiej trosce biskupa Lancellottiego, którą po pierwszych siedmiu latach musiał on opuścić na okres pięcioletniej misji nuncjusza apostolskiego w Warszawie, aby po powrocie z Polski jeszcze przez długi okres dwudziestu ośmiu lat realizować tam ducha Soboru Trydenckiego.

W sytuacji braku monograficznego opracowania dziejów tego znaczącego Kościoła lokalnego, poniższa próba syntetycznego opisu życia diecezji Nola w okresie jednego półwiecza, i to w dobie urzeczywistniania reformy trydenckiej, ma na celu z jednej strony nie tylko przybliżenie kościelnego środowiska, kształtowanego przez osobowość i duszpasterstwo biskupa Giovanniego Battisty Lancellottiego, które z kolei mogłoby przynieść nowe światło dla pełniejszej oceny sposobu realizacji zadań jego nuncjatury w Polsce, ale także spowodowanie impulsu dla dalszych prac umożliwiających całościowe opracowanie dziejów diecezji Nola przynajmniej w czasach nowożytnych.

1. Postać biskupa Lancellottiego

Po stu latach od nieudokumentowanego otwarcia polskiej nuncjatury, a po prawie siedemdziesięciu funkcjonowania stałej, rezydencjalnej nuncjatury nad Wisłą

(w Krakowie tylko do 1596 r.), trzydziestym pierwszym z kolei nuncjuszem papieskim w Polsce (licząc w tym dziesięciu „nuncjuszy mniejszych”), był biskup diecezji Nola w południowych Włoszech Giovanni Battista Lancellotti, do chwili obecnej praktycznie nieznany we włoskiej i europejskiej literaturze.

Lancellotti Giovanni Battista (*1575 †1655) — prałat papieski, urzędnik watykański czynny m.in jako abrewiator apostolski i referendarz obydwu Sygnatur; „kanonik bazyliki św. Piotra na Watykanie”; gubernator i wicelegat w czterech największych prowincjach Państwa Kościelnego (Rimini, Faenzy, Romanii, Benewentu, Ankony i Kampanii Rzymskiej); biskup diecezji Nola w metropolii Neapolu, opat komendatoryjny benedyktyńskiego opactwa św. Piotra w Pedemonte koło Caserty, *prelato assistente in capella* i *decano del Regno*, nuncjusz apostolski w Polsce (zob. fot. nr 1).

Wywodził się z włoskiej rodziny, której początki odnajdujemy we wczesnym średniowieczu w Portugalii, ale już po 1442 r.¹ jej przedstawiciele (m.in. Federico Lancellotti) osiedli się w Rzymie (dalsi zamieszkali w Bolonii i Neapolu oraz w Awinionie i Brukseli)². Już w XVII w. nobilitacja tej rodziny patrycjusza rzymskich wyrażała się z tytułem *marchese*, a po 1726 r. również *principi di Lauro* (wiązała się z tym posiadłość ziemska wraz z gotyckim zamkiem Lauro, a usytuowana w Królestwie Neapolu (zob. tabele nr 1 i 3; fot. 9 i 10).

W 1570 r. jego ojciec, Paolo Lancellotti, poślubił Giulię Delfini (†22 III 1591 r.), skoligaconą z późniejszym papieżem PAWŁEM V (Camillo Borghese, rzymianinem)³. Małżeństwo to miało dziesięcioro dzieci (zob. tabela nr 1). Giovanni Battista Lancellotti urodził się w Rzymie, w niedzielne popołudnie 20 listopada 1575 r. i został ochrzczony w kościele św. Szymona⁴ (w centrum miasta pomiędzy *piazza Navona* a Tybrem). Był szóstym z kolei dzieckiem, ale żyjącym najdłużej, bo aż 80 lat. Mając niespełna 18 lat nie skorzystał z możliwości kształcenia się w Rzymie, i w 1591 r.

¹ Tę datę przybycia Lancellottich do Rzymu, prawdopodobnie za Teodorem AMAYDENEM, podaje Vittorio SPRETI, *Enciclopedia Storico-Nobiliare Italiana*, t. IV, Milano 1931, s. 32. Datę o wiek późniejszą, a więc przypadającą w połowie XVI stulecia, podaje *Dizionario Enciclopedico Italiano*, t. VI, Roma (brw), kol. 273.

² Zob. T. FITYCH, *Krag rodzinny Giovanniego Battisty Lancellottiego — 31-szego nuncjusza apostolskiego w Polsce*, (artykuł złożony do druku).

³ Potwierdzają to cenne studia prozopograficzne opublikowane przez Christopha WEBERA; zob. TENZE, *Beiträge zur Kirchen und Kulturgeschichte*, t. II: *Senatus Divinus — Verborgene Strukturen im Kardinalskollegium der frühen Neuzeit (1500-1800)*, Frankfurt a.M 1996, s. 439, (*Tafel XVII u. 50*).

⁴ *Joannes Baptista natus fuit die Dominico 20 XI 1575 hora 12 3/4 qui fuit baptizatus die [...] in ecclesia St. Simonei*; zob. *Zamek Lauro k/Noli*, Archiwum Prywatne Lancellottich (dalej: *Lauro*, APL), *Notizie genealogiche 1570–1682*, f. 1r; por. także *Cenni storici e biografici della Famiglia Lancellotti scritti da Giuseppina Massimo principessa Lancellotti, vedova del principe Ottavio Maria Lancellotti (1789-1852)*. Dzieci Lancellottich były chrzczone od 1-go (Porzia) do 6-ciu dni po urodzeniu (Franciszek) i najczęściej w kościele *S. Laurentio in Damaso*; zob. *Lauro*, APL, *Notizie genealogiche 1570–1632*, f. 1r.

wyjechał (najprawdopodobniej razem z braćmi Orazio i Octavio)⁵ na studia prawnicze do Perugia (k. Bolonii), gdzie już pod datą 13 listopada 1591 r. wpisał się do metryki tamtejszego uniwersytetu⁶. Fakt ten staje się bardziej zrozumiałym gdy zauważymy, że już od II poł. XVI w. na uniwersytecie w Perugia aktywnym i słynnym był ceniony do dzisiaj klasyk prawa, profesor Giovanni Paolo Lancellotti (*1522 †1590)⁷. Po powrocie do Rzymu rozpoczął karierę kościelną, pracując w urzędach watykańskich⁸. Na prestiżowy angaż kurialny i „szybką karierę” Giovanniego Battisty Lancellottiego decydujący wpływ wywarła pozycja rodziny osiadłej przed półtora wiekiem w Rzymie oraz watykańskie stanowiska jego dwu najbliższych krewnych — wuja, kardynała SCIPIONE (*1527 †1598) i brata, Orazio (*8 XII 1571 r. †9 XII 1620 r.), zamianowanego przez Pawła V kardynałem w 1611 r. (zob. tabela nr 1). W Kurii Rzymskiej Giovanni Battista pracował nie dłużej niż pięć lub siedem lat. W tym to czasie otrzymał beneficjum i godność „kanonika bazyliki św. Piotra na Watykanie” (przed 15 VI 1605 r.)⁹, a spośród trzydziestu znanych wówczas kurialnych urzędów¹⁰ sprawował dwa należące do najbardziej prestiżowych prałatur: abrewiatora apostolskiego¹¹ i referendarza obydwu Sygnatur¹², jak również następcy

⁵ Zob. *Lauro*, APL, *Inwentarz 1728*, f.55r; tamże karta z nowożytnym zapisem nie odnalezionego oryginału zawierającego przywilej mieszczanstwa w Perugia dla: [...] *Orazio, Giovanni ed Ottavio fratelli Lancellotti, figli di Paolo, il 29 marzo 1593.*; regest tego dokumentu znajduje się w Archiwum Państwowym w Perugia.

⁶ Ostatnia kwerenda pozwoliła ustalić, iż w dniu 13 listopada 1591 r. zarówno Orazio, jak i Giovanni Battista Lancellotti rozpoczęli studia w uniwersytecie w Perugia. W księdze immatrykulowanych znajdujemy zapis: *Ego Horacius Lancelottus Romanus die 13 Novembris 1591, Ego Iohannes Baptista Lancelottus Romanus die 13 Novembris 1591*; zob. Perugia, Arch.Univ. di Perugia Matr., *Scholalium ab an.1540 ad an. 1651*, f. 59.

⁷ Po 1562 r. uniwersytet dotowany przez Kościół (sumą ok. 5951 skudów) posiadał fakultety: prawa (w XVI w. wykładano tam m.in. prawo karne), medycyny, filozofii, teologii, literatury i arytmetyki. W skład rady fakultetu prawa już przed 1568 r. wchodził słynny profesor Giovanni Paolo Lancellotti, który w tym czasie specjalizował się m.in. w prawie feudalnym, a po 1581 r. w znacznym stopniu przyczynił się do reformy statutów; zob. O. SCAVALCANI, *Cenni storici della università di Perugia*, Perugia 1910, s. 42–45, 52–53.

⁸ Zdobyte przekazy źródłowe świadczą o szlachetnej formacji, roztropności i pobożności nuncjusza Lancellottiego, podkreślają jego erudycję, znajomość greki i łaciny oraz fakt ukończenia szkoły wyższej.

⁹ Zob.: BV, Urb. Lat. 1073 f. 327r; tamże Barb. Lat. 1082 f. 598r oraz *Lauro*, APL, *Elogium* bez syg. f. 4r. Christoph WEBER podaje datę 28 stycznia 1598 r., zob. TENZE (oprac.), *Legati e governatore*, s. 729.

¹⁰ Zob. artykuł *Cancelleria della S. Romana Chiesa*.

¹¹ Sygnalizuje to H. BIAUDET, *Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648*, Helsinki 1910, s. 270; zob. także *Abbreviatori apostolici*, w: MORONI, *dz. cyt.*, t. VII, s. 181.

¹² Jednym z pierwszych odnalezionych przekazów na ten temat jest pergaminowy oryginał brewe papieskiego z nominacją Lancellottiego na gubernatora Rimini, wystawiony w Rzymie 17 czerwca 1605 r., a przechowywany w *Lauro*, APL, *Pergamene*, fasc. 25, nr 11; następnie regest nominacji papieskiej na gubernatora Faenzy, wystawionej w Rzymie 21 sierpnia 1606 r., zachowany w AV, Sec. Brev 410 f. 226rv i 229v; podaje to także B. KATTERBACH, *Referendarii utriusque Signaturae a Martino V ad Clementem IX et praelati Signaturae supplicationem a Martino V ad Leonem XIII*, Watykan 1931, s. 249 i ECat, t. IV, kol. 260.

swego brata na urządzie audytora Roty Rzymskiej¹³ Wraz z objęciem Stolicy Apostolskiej przez papieża Pawła V (1605–1621), którego przyszyły nuncjusz był nepotem, rozpoczęła się jego błyskawiczna dziesięcioletnia kariera, realizowana w Państwie Kościelnym przez wówczas jeszcze niespełna trzydziestoletniego Lancellottiego (zob. mapa nr 1). Paweł V wielokrotnie mianował go gubernatorem i wicelegatem¹⁴ w czterech największych i najbardziej znaczących — poza rzymską, tzw. *Patrimonium Petri* — prowincjach Państwa Kościelnego. Był on kolejno (zob. mapa nr 1): już od 15 czerwca 1605 r. gubernatorem Rimini¹⁵ w Romanii, gubernatorem Faenzy¹⁶ przez niespełna trzy miesiące, a od 7 listopada 1606 r. przez okres trzech lat wicelegatem Romanii¹⁷; następnie od 9 października 1609 r. do ok. 23 października 1610 r. wicegubernatorem Benewentu¹⁸, z kolei od jesieni 1610 r. gubernatorem Ankony w prowincji Marka i od 14 grudnia 1613 r. gubernatorem Kampanii Rzym-

¹³ Zob. CH. WEBER (oprac.), *Legati e governatori dello Stato Pontificio (1550-1809)*, (Pubblicazioni degli Archivi di Stato — Sussidi 7), Roma 1994, s. 729.

¹⁴ Warto tu odnotować kolejną cenną publikację zawierającą efekty rozległych badań prozopograficznych Christopha Webera; zob. *tamże*.

¹⁵ *Roma, 1605, 15 VI. Mercoledì [...] governatore Rimini, Lancellotto il Canonico di S. Pietro*; por. BV, Urb. Lat 1073 f. 327r i 349r; ponadto brewe papieskie zawierające *facultates* w zakresie rozstrzygnięcia spraw kryminalnych, którego oryginał wystawiony w Rzymie 17 czerwca 1605 r. znajduje się w *Lauro*, APL, *Pergamene*, fasc. 25, nr 11; (w inwentarzu APL z 1728 r. na f. 3v posiadał on sygn.: *Arm. B, parte prima, Mazzo c, n. 11*) podaje: [...] *Magistro G.B. Lancellotto in utraque nostrae signaturae referendario civitatis nostrae Ariminensis Gubernatori [...]*; wreszcie zachowała się minuta korespondencji Pietro ALDOBRANDINI kardynała Rawenny (w okresie od 13 września 1604 r. do 10 lutego 1621 r.) do *Mons. Lancellotti governatore di Rimini*, 1 marca 1606 r.; zob. BV, Ottob. Lat. 3252 f. 423r.

¹⁶ Z datą: Rzym 11 sierpnia 1606 r. znajdujemy oryginał dokumentu Sekretariatu Stanu z poleceniem dostarczenia G. B. Lancellottiemu brewe z nominacją na gubernatora miasta Faenza; por. AV, Sec. Brev. 410 f. 227r i 228v oraz awizo zawarte w BV, Urb. Lat 1074 f. 434v [...] *Mons. Lancellotto Faenza [...] Governatore*; natomiast z datą 12 sierpnia 1606 r. w Rzymie wystawiono Lancellottiemu brewe nominacyjne na gubernatora miasta Faenzy; por. AV, Sec. Brev. 410 f. 226r v i 229v.

¹⁷ Minuta brewe z nominacją na wicelegata Romanii z datą: Rzym, 7 listopada 1606 r.; zob. AV, Sec. Brev. 413 f. 130r; ponadto odnalezione zostały oryginały korespondencji G.B. Lancellottiego do kard. Scipione BORGHESE pisanej z Rawenny 13, 24 i 26 stycznia 1608 r.; zob. AV, F.Borghese III 43AB f. 231r i 313v; 288r i 295v; 307r oraz oryginały późniejszych jego listów wysłanych z Rawenny do tegoż samego adresata z dnia 25 marca 1608 r. (AV, F.Borghese III 41B f. 80r i 90v) i z 16 kwietnia 1608 r. (AV, F.Borghese III 132B f. 57r i 64v). Gianstefano REMONDINI w swej słynnej pracy *Della Nolana Ecclesiastica storia*, prawdopodobnie inspirowany treścią inskrypcji z płyty nagrobnej, jaka zamyka grobowiec biskupa G.B. Lancellottiego w katedrze w Noli, twierdzi, iż był on także wicelegatem Bolonii. Niestety, nie udało się potwierdzić tej wiadomości. Negatywny wynik dała kwerenda przeprowadzona zarówno w Archivio di Stato, jak też w Biblioteca Comunale dell'Archiginnasio w Bolonii. Ponadto jego nazwisko jako wicelegata Bolonii nie widnieje w wykazie sporządzonym przez M. PASQUALE, M. FERRETTI, *Cronotassi critica dei legati, vicelegati e governatori di Bologna dal sec. XVI al XVIII*, w: *Atti e Memorie della Deputazione di Storia Patria per le Province di Romagna*, N.S., t. XXIII, Bologna 1972, s. 117–301.

¹⁸ Regesty nominacji na wicegubernatora Benewentu z datą 17 października 1609 r. i 28 grudnia 1609 r.; zob. *Lauro*, APL, *Inventario 1728*, f. 55r i 1833 f. 3v. W okresie od 10 kwietnia 1607 r. do 4 kwietnia 1616 r. na stolicy biskupiej Benewentu zasiadał kardynał Pompeius ARIGONI; zob. B. GAMS, *Series Episcoporum Ecclesiae catholicae*, Ratisbonae 1873, s. 673.

skiej¹⁹, gdzie 1 grudnia 1614 r. zastała go wiadomość o nominacji biskupiej dla prezbiterów diecezji Nola²⁰, będącej sufraganią Neapolu²¹

Na mocy listu apostolskiego Pawła V, wystawionego w formie bulli w dniu 26 stycznia 1615 r., Giovanni Battista Lancellotti został konsekrowany na biskupa 15 marca, a w Niedzielę Palmową 9 kwietnia zainaugurował uroczystym ingresem swoje biskupie zarządzanie i duszpasterzowanie²². Jeszcze w tym samym roku przeprowadził wizytację duszpasterską całej diecezji²³ (11 dalszych wizytacji zrealizował w latach 1626–1655)²⁴, a następnie również i synod²⁵ (zob. fot. 3 i 4).

W okresie od 25 listopada 1622 r. do 25 czerwca 1627 r. na podstawie decyzji papieża GRZEGORZA XV pełnił misję nuncjusza apostolskiego w Polsce. Od 27 kwietnia 1623 r. rezydował w Warszawie jako trzydziesty pierwszy z kolei poseł papieski w Polsce oraz ósmy, któremu przyszło rezydować w Warszawie jako nowej, od 1596 r., stolicy Rzeczypospolitej (zob. mapa nr 7 i ryc. nr 1). Za staranność, szybkość realizacji powierzonych mu zadań, jak i rozwijany przezeń styl pracy dyplomatycznej wielokrotnie spotkał się z listownym uznaniem ze strony papieża i kardynała Francesco Barberiniego, sekretarza Stanu²⁶, a ponadto w latach 1623–1631 król Zygmunt III Waza usilnie, ale bezowocnie zabiegał o jego promocję kardynalską.

W 1627 r. powrócił do diecezji Nola i mimo wyraźnie pogarszającego się od 1634 r. stanu zdrowia biskup Lancellotti dożył sędziwego wieku 80 lat. 23 lipca 1655 r. zmarł w Nola w opinii świętości, a jego ciało zostało złożone w krypcie tamtejszej katedry (zob. fot. 5).

¹⁹ Zob. BV, Barb. Lat 883 f.336v.

²⁰ Por. 1614 — Gio. B. Lancellotti, *Romano, che fu eletto da Paolo V, vescovo di Nola*; zob. BV, Borg. Lat 884 f. 336v.

²¹Zob. ECat, t. VIII, kol. 1912–1916.

²² O takiej dacie objęcia diecezji pisze REMONDINI, *dz. cyt.*, s. 291. Trzy lata później, podczas uroczystości Wszystkich Świętych, papież obdarzył go wysokiej rangi prałaturą: *prelato assistente in capella* — prałata otrzymującego miejsce przy tronie papieskim, analogiczne do miejsc zajmowanych przez ambasadorów w kaplicach papieskich.

²³ Akta z tej wizytacji przeprowadzonej od 2 maja do 17 lipca 1615 r. na podstawie bulli z 28 kwietnia 1615 r., przy współpracy oddelegowanego wizytatora; zob. *Nola*, AD, Sancte visite, lib. 8, f. 7-210r.

²⁴ Po dwóch wizytacjach przeprowadzonych w czasie nieobecności biskupa Lancellottiego w latach 1626 i 1627, następnych dziewięć, pomimo pogarszającego się zdrowia, zostało przeprowadzonych z jego inicjatywy. Odbyły się one w latach: 1630, 1640, 1644, 1645, 1647, 1648, 1649, 1654, 1655; zob. *Nola*, AD, Serie visite lib. 9–10, 11, 12, 13, 14, 16, 17.

²⁵ Zob. relacja *ad limina* z 1618 r.; REMONDINI, *dz. cyt.*, s. 292.

²⁶ Zob. N. 49 z 13 maja 1623 r.; N. 117 z 4 listopada 1623 r.; N. 118 z 4 listopada 1623 r.; N. 151 z 6 stycznia 1624 r.; N. 175 z 17 lutego 1624 r.; N. 217 z 27 kwietnia 1624 r. i N. 255A z 25 czerwca 1624 r.

2. Stan diecezji do 1615 r.

Przechodząc do scharakteryzowania istniejącej od II w. diecezji, a objętej przez Lancellottiego na początku 1615 r., stwierdzić należy, iż jej stolicą było miasto położone na wschód od Neapolu, które powstało już w VI w. przed Chr. i stało się jednym z centrów Etrusków²⁷. Natomiast po zniszczeniu przez Wandalów w 455 r. zostało odbudowane w 647 r. i do 1269 r. stanowiło część księstwa Benewentu. Średniowiecze zaznaczyło się dla Noli długim okresem dekadencji, spowodowanym panowaniem w księstwie Neapolu Longobardów i Saracenów, aż do kolejnego zniszczenia miasta w 939 r., po którym Nola ponownie będzie dzielić losy Neapolu, uznając panowanie Normanów i FRYDERYKA II. W konsekwencji było ono *feudum* księcia Guido di MONFORT, a później rodziny ORSINICH, i dopiero w 1528 r. powróciło pod władzę króla Neapolu (zob. mapa nr 2 i 4a)²⁸ Pierwszym biskupem tego starożytnego, a zarazem jednego z najbogatszych miast Kampanii, był św. FELIKS, a jego najbardziej znanym następcą — św. PAULIN Z NOLI (†431)²⁹ W X w. Nola stanowiła nawet metropolię, której sufraganią była diecezja Salerno. Od II poł. XII w. obszar diecezji Nola nie przekroczył nigdy powierzchni 20 km² i już od tego stulecia była ona sufraganią Neapolu³⁰

Sytuując tę diecezję na mapie, prezentującej organizację Kościoła katolickiego w południowych Włoszech w postaci sieci struktury metropolii i diecezji (zob. mapa nr 3), możemy to uczynić podążając zgodnie z ruchem wskazówek zegara na północny zachód. Znajdujemy tu najpierw najbliższe stolice metropolitalne z siedzibami w Kapui, Benewencie, Conza, Salerno, Amalfi i wreszcie Neapolu. Natomiast w gęstej XVII-wiecznej sieci diecezjalnej najbliższe stolice biskupie znajdujemy mię-

²⁷ Zob. *Nola*, LThK, t. VII, s. 1019. Od XII w. diecezja ta stanowi sufraganię Neapolu. W 1985 r. obejmowała powierzchnię 45 km², którą zamieszkiwało ok. 520 tys. mieszkańców (w 1961 r. 329 208, w tym ok. 300 tys. katolików). Duchowieństwo tej diecezji, z biskupem diecezjalnym na czele i dwoma biskupami emerytami, liczyło wówczas 167 księży diecezjalnych obsługujących 116 parafii, 99 zakonników zgromadzonych w 24 klasztorach, a duszpasterzujących w 11 parafiach, oraz 557 sióstr zakonnych w 71 klasztorach; zob. *Diocesi di Nola, Annuario della Chiesa di Nola*, [Nola] 1985, s. 11.

²⁸ Zob. G.B. PACICHELLI, *Il Regno di Napoli In Prospettiva — diviso in dodici provincie*, cz. 1, Napoli 1703, s. 114.

²⁹ Ten pierwszy biskup Noli, urodzony w 353 r. w Bordeaux, był przedstawicielem patrycjatu rzymskiego spokrewnionego z rodziną licznych konsulów Anicci. PONZIO MEROPIO ANICIO PAULINO był kolejno senatorem, konsulem i gubernatorem Kampanii, a po nawróceniu na chrześcijaństwo zakonnikiem i wreszcie biskupem Noli; zob. 22 czerwca, w: *Martyrologium Rzymskie*, Kraków [1968], s. 180; M. RUGGIERO (red.), *M. Cipriano — Paulino di Nola — Uranio*, w: A. QUAGUARELLI (red.), *Collana di testi patristici*, t. XLII, Roma 1984, s. 45–47; F.R. DE LUCA, *Vescovi di Nola appartenenti alla nobiltà*, „Rivista Araldica” 77 (1979), nr 7, s. 144.

³⁰ Zob. ECat, t. VIII, kol. 1912–1916. Z chwilą objęcia diecezji Nola przez G.B. Lancellottiego metropolią Neapolu zarządzał DECIO CARAFFA (sprawował ten urząd od 7 stycznia 1613 r. do 24 stycznia 1626 r.). Kolejni metropolici, z którymi Lancellotti musiał jeszcze współpracować, to: FRANCESCO BUONCOMPAGNI (od 2 marca 1626 r. do listopada 1641 r.) i ASCANIO PHILANARINI (od 16 grudnia 1641 r. do 3 listopada 1666 r.).

dzy innymi w: Acerra, Aversa (była ona zależna bezpośrednio od Rzymu), Caserta, S. Agata dei Goti, Montemarano, Avellino, Sarno i Nocera.

Podstawą do syntetycznego ukazania stanu życia religijnego i realizacji postanowień Soboru Trydenckiego w Kampanii w II poł. XVII w. są akta licznych synodów odbytych w tym regionie³¹. W samej diecezji Nola synody biskupie przeprowadzono m.in. w latach 1590 i 1592. Kolejne bardzo cenne źródło, umożliwiające prezentację struktur i życia samej diecezji Nola, stanowią relacje, które każdy włoski biskup ordynariusz winien był przekazywać co trzy lata do Kongregacji Soboru. Dla tego okresu dysponujemy między innymi raportami z lat 1604/5, 1607, 1610 i 1613³². W okresie poprzedzającym biskupie posługiwanie Lancellottiego administratorem diecezji był Fabrizio GALLO (od 1 lipca 1585 r.). Odbudował on katedrę pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i Świętych Męczenników Feliksa i Paulina (zob. mapa nr 4a), a ponadto w latach 1590, 1592 i 1602 zdołał także przeprowadzić synody biskupie³³. Natomiast w ostatnich czterech latach swego życia nie cieszył się już najlepszym zdrowiem i dlatego w 1610 r. do przeprowadzenia wizytacji diecezji oddelegował kanonika gremialnego Antonio CUBONI i jednego przedstawiciela kapituły³⁴, a w 1613 r. upoważnił kanonika Giovanniego Battistę VINCENTA do złożenia wizyty *ad limina*³⁵. Także w tym ostatnim okresie życia, w 1610 r., dokonał rozbudowy katedry i jej upiększenia³⁶, a w 1613 r. zaadaptował część katedralnej budowli na zakrystię i zbudował w niej kaplicę, aby umieścić tam relikwie św. Feliksa, współpatrona tego kościoła biskupiego.

Wszystkie wymienione powyżej relacje świadczą też o istnieniu kapituły katedralnej, która na mocy decyzji PAWŁA V (1605–1621) posiadała cztery godności: dziekana, kantora, archidiakona i skarbnika. Ponadto w jej skład wchodziło dwudziestu kanoników kapitulnych i dwunastu gremialnych. W tym gronie brakowało jednak teologa. Codziennie cała kapituła wspólnie celebrowała Mszę św. i modlitwę brewiarzową³⁷. Kolejna kapituła istniała w Somma przy kościele kanoników eremitów św. Augustyna. Posiadała ona: prepozyta, kantora, skarbnika oraz prebendę teologa i uposażenie dla dwóch kanoników gremialnych³⁸.

³¹ Dzięki ostatniej pracy MICHELLE MIELE otrzymujemy cenne opracowanie życia Kościoła doby potrydenckiej w szeregu diecezjach i parafiach Kampanii. Dokumentują je akta odbytych synodów w: Amalfi (1597), Benewencie (1567 i 1599), Kapui (1567, 1577 i 1590), Conzie (1567), Neapolu (1576 i 1576), Salerno (1567, 1573 i 1596) i Sorrento (1567 i 1584); zob. TAŻ, *Die Provinzialkonzilien Süditaliens in der Neuzeit*, w: W. BRANDMÜLLER (red.), *Konziliengeschichte*, cz. A: *Darstellungen*, Paderborn 1996, s. 87–129, 158–182, 275–312.

³² Zob. AV, S. Congr. Concilii Relationes 584A Nolan f. 49r-512 r.

³³ Podaje to relacja z 1605 r.; zob. AV, S. Congr. Concilii Relationes 584A Nolan. f. 494v (dalej ten zespół akt cytuję: AV, *Nolan*. dołączając rok relacji).

³⁴ Zob. AV, *Nolan*. 1610 f. 520r.

³⁵ Zob. AV, *Nolan*. 1613 f. 512r.

³⁶ Zob. AV, *Nolan*. 1610 f. 520r.

³⁷ Zob. AV, *Nolan*. 1605 f. 494r.

³⁸ Zob. AV, *Nolan*. 1605 f. 520r.

O istniejącym w diecezji od 1568 r. seminarium duchownym wiemy, że w 1605 r. miało własny program nauczania, według którego do kapłaństwa przygotowywało się 13 kleryków³⁹. Natomiast młodzież męską, wywodzącą się głównie z rodzin szlacheckich, formowali księża jezuiti w prestiżowym kolegium, które powołali do istnienia w Noli już w 1560 r.

Gdyby mówić o zakonach męskich, to dla tego okresu spotykamy jedynie wzmiankę, iż w sanktuarium *Madonna del Arco* żyło dwunastu braci dominikańskich⁴⁰, natomiast w Noli — franciszkanie obserwanci i jezuiti. Ci ostatni posługiwali na terenie diecezji w całym okresie od 1560 do 1767 r. Ich przybycie do Noli umożliwiła księżna Maria SANSEVERINO, wdowa po księciu Enrico ORSINI (†1560), która w 1560 r. podarowała zakonnikom pałac Orsinich. Dzięki temu jezuiti otwarli — wspomniane wyżej — typowe dla siebie kolegium, które było po Neapolu pierwszym w całych południowych Włoszech⁴¹

Dużo precyzyjniejsze dane znajdujemy na temat bardziej licznych zakonów żeńskich, których w Noli pod duchową opieką franciszkanów obserwantów było pięć, w Lauro — dalsze cztery oraz w Somma — jeden klasztor sióstr franciszkanek. Jak akcentuje to relacja z 1605 r., liczebność wspomnianych domów zakonnych uległa zmniejszeniu w następstwie zarazy, która rozprzestrzeniła się w 1594 r.⁴²

W zakresie pracy charytatywnej relacje *ad limina* z lat: 1605, 1610 i 1613 odnotowują istnienie w Noli dwóch dobrze zarządzanych *montes pietatis*, inaczej mówiąc — konfraterni, zrzeszających chrześcijan świeckich. Ich siedzibą był szpital przy kościele św. Józefa i sierociniec zarządzany przez jezuitów⁴³

3. Nominacja biskupia, współpracownicy i struktury diecezjalne

Na mocy listu apostolskiego PAWŁA V, wystawionego w formie bulli w dniu 26 stycznia 1615 r., Giovanni Battista Lancellotti został zamianowany biskupem diecezji Nola, wakującej od 5 listopada 1614 r. po śmierci biskupa Fabrizio GALLO⁴⁴. Pierwszą wiadomość o tej nominacji zawiera już list kardynała BORGHESE, sekretarza Stanu, do Giovanniego Battisty Lancellottiego, wówczas jeszcze gubernatora

³⁹ Zob. AV, *Nolan*. 1605 f. 495r. Już podczas pierwszej wizytacji ówczesny biskup zapisał na potrzeby seminarium m.in. połowę beneficjum katedralnego; G. REMONDINI, *Della Nolana Ecclesiastica storia*, t. III, Napoli 1757, s. 292, 297, 312, 315, 318.

⁴⁰ Zob. AV, *Nolan*. 1605 f. 519v.

⁴¹ F. PALLIOLA, *La reggia degli Orsini di Nola*, w: *Partito Repubblicano Italiano. Sezione di Nola e Piazzola. Impegno del Partito per la città di Nola*, [Nola] Convegno del 18 marzo 1986, s. 15.

⁴² Zob. AV, *Nolan*. 1605 f. 495r i 519v.

⁴³ *Tamże*.

⁴⁴ Pergaminowy oryginał papieskiej bulli nominacyjnej jest przechowywany w Lauro, APL, *Pergamene* fasc. 25 b.n.; natomiast *regest facultates* dla Lancellottiego wystawionych przez Pawła V w Rzymie 27 stycznia 1615 r. zob. AV, *Sec.Brev.* 518 f. 371rv.

Kampanii (zob. mapa nr 1), wysłany z datą 1 grudnia 1614 r.⁴⁵ Szybkość decyzji papieża świadczy o swego rodzaju sympatii i uznaniu Pawła V dla osoby Lancellottiego i nadaje szczególną wymowę tej nominacji. Wkrótce potem, tj. 3 i 6 grudnia, wyszły z Rzymu awiza przynoszące jej pełniejszy obraz⁴⁶. Natomiast przedstawicielom diecezji Nola awizo o nowo wybranym biskupie w osobie Lancellottiego sekretarz przesłał dopiero 12 grudnia 1614 r.⁴⁷ Tak więc Giovanni Battista Lancellotti został biskupem diecezji Nola. W konsekwencji część uposażenia tej diecezji w wysokości 1 000 skudów miała powiększyć pensję jego brata, kardynała ORAZIO⁴⁸, a jego beneficjum związane z godnością „kanonika św. Piotra” miał otrzymać opat PIGNATELLI, podczasy kardynała Borghese⁴⁹. Kolejne brewe papieskie z 7 lutego 1615 r. określało sprawę uposażenia diecezji⁵⁰. O tym, jak bardzo uważnie czuwał papież nad przebiegiem kościelnej kariery Lancellottiego, świadczy fakt, że w trzy lata później, podczas uroczystości Wszystkich Świętych, obdarzył go kolejną godnością, tym razem prałaturą wysokiej rangi — *prelato assistente in capella*, tzn. prałata otrzymującego miejsce przy tronie papieskim, analogiczne do miejsc zajmowanych przez ambasadorów w kaplicach papieskich⁵¹. By w pełni zaprezentować pozycję kościelną Giovanniego Battisty Lancellottiego, który po konsekracji w dniu 15 marca, w Niedzielę Palmową 9 kwietnia 1615 r. uroczystym ingresem zainaugurował zarządzanie i duszpasterzowanie w diecezji Nola⁵², należy dodać, iż był on także opatem komendatoryjnym pobliskiego benedyktyńskiego opactwa św. Piotra w Pedemonte koło Caserty i tzw. *Decano di Regno*⁵³ (zob. mapa nr 3).

⁴⁵ Zob. AV, F. Borghese I 938 f. 374v-375v.

⁴⁶ Awizo z Rzymu 3 grudnia 1614 r.; zob. BV, Urb. Lat. 1082 f. 598r; a z 6 grudnia 1614 r. — *tamże*, f. 615r.

⁴⁷ Zob. AV, F. Borghese I 938 f. 384rv.

⁴⁸ Zob. BV, Urb. Lat. 1082 f. 615r.

⁴⁹ Zob. BV, Urb. Lat. 1082 f. 598r.

⁵⁰ Zob. AV, Sec. Brev. 620 f. 109r-11r.

⁵¹ 3 grudnia 1618 r. BARTŁOMIEJ DARDANO awizował z Rzymu, iż w piątek rano po uroczystej Mszy św. celebrowanej przez kard. Borghese z racji uroczystości Wszystkich Świętych Ojciec Święty zakomunikował o wyniesieniu do godności *Prelato assistente in capella* prałata Lancellottiego, biskupa diecezji Nola; zob. AV, Urb. Lat. 1086 f. 441v. Fakt ten dokumentuje również inskrypcja na płycie nagrobnej zamykającej wejście do krypty: [...] *inter episcopos pontificio solio assistentes a Paulo V erectus* [...]. O godności tej wspomina także *elogium* na cześć G.B. Lancellottiego przechowywane w *Lauro*, APL, *Elogium III*, bez syg. Wymowę tej godności odsłaniają prace: G. MORONI, *Ambascadori*, w: TENŻE, *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica*, t. I, s. 301–302; TENŻE, *Prelato, antistes, praesul*, w: *tamże*, t. LV, s. 141–155.

⁵² O takiej dacie objęcia diecezji pisze REMONDINI, *dz. cyt.*, s. 291.

⁵³ Opactwo św. Piotra od dłuższego czasu znajdowało się w rękach Lancellottich. Na mocy decyzji papieża Grzegorza XII lub Sykstusa V otrzymał je kard. Scipione Lancellotti. Zrzekł się go wprawdzie 25 czerwca 1585 r. na korzyść swego bratanka Francesco, lecz po jego śmierci 29 kwietnia 1591 r. przejął ponownie. Z kolei po jego śmierci w 1598 r. miałby je otrzymać G.B. Lancellotti, co jest udokumentowane od 1614 r. przez akta zachowane w archiwum miasta Caserty, i zatrzymać do końca swojego życia. W pewnym stopniu potwierdzają to akta z rachunkami przychodów i rozchodów tego opactwa z lat 1623–1626, a zachowane w archiwum diecezjalnym w Noli. Natomiast wspomniany w tekście kościelny

Nominacja Lancellottiego na biskupa Noli przypada — z jednej strony — na czas wielkiego przechodzenia Europy od średniowiecznego „uniwersalizmu” w stosunkach międzynarodowych do nowożytnego układu suwerennych państw, którego cechą charakterystyczną była rywalizacja wielkich dynastii (habsbursko-francuska), a jej dramatycznym wyrazem — trzydziestoletnia wojna religijna (1618–1648). W efekcie na przełomie XVI i XVII w. rozpoczyna się proces dekompozycji ośmiomocarstwowego układu politycznego (Hiszpania, Francja, Anglia i Austria na zachodzie oraz Rzeczpospolita, Rosja, Szwecja i Turcja na wschodzie), który zmierza do nowego pięciomocarstwowego układu, wykrystalizowanego na początku XVIII w. (Francja, Anglia, Austria i Rosja, a nieco później Prusy)⁵⁴. Z drugiej strony wypada zauważyć, że był to okres reformy trydenckiej, która w pierwszej kolejności dotyczyła „głowy Kościoła”, co znalazło swój wyraz w powołaniu do życia Kongregacji Biskupów decyzją papieża SYKSTUSA V z 1588 r. W atmosferze horyzontalno-demokratycznych ideałów renesansu i wyniszczających Kościół nadużyć, powodowanych przez nepotyzm, był jednak i w tych czasach coraz dobitniej formułowany ideał biskupa doby reformy katolickiej⁵⁵. Stan faktyczny panujący w południowych Włoszech w latach 1565–1729, a dotyczący posługiwania biskupa, relacji łączących go z najbliższymi współpracownikami, zakonami i władzą świecką, jak też stan ówczesnej świadomości liturgicznej i eklezjologicznej i pozostający z nim w ścisłej zależności stan przepowiadania i administrowania sakramentów — opisuje Michelle MIELE w swej najnowszej syntezie, która bazuje na źródłach w postaci akt odbywanych tam tak często i powszechnie synodów metropolitalnych i diecezjalnych⁵⁶ (zob. mapa nr 3).

tytuł — *il Decano del Regno* — zawiera m.in. awizo: *Di Roma, li 31 luglio 1655. è venuto avviso della morte di monsignore Lancellotti vescovo di Nola, seguita alla sua Chiesa in età di 83 ed 42 anni di vescovato essendo egli il Decano del Regno*; zob. AV, Avvisi 24 f. 242r.

⁵⁴ Zob. A. PODRAZA, *Układ sił na europejskiej arenie politycznej w XVI-XVIII w.. jedna czy dwie Europy*, w: J. MACHNIK, W. ROJKA (red.), *Polska Akademia Umiejętności Wydział Historyczno-Filozoficzny — Prace Komisji Środkowoeuropejskiej*, t. III, Kraków 1995, s. 10–13.

⁵⁵ W atmosferze powrotu do ideałów Ojców Kościoła nowej atrakcyjności i aktualności nabierały wskazania i model biskupa, opisane przez GRZEGORZA WIELKIEGO w jego *Regule Pastoralnej*. Czym była *Reguła* św. Benedykta dla stanu zakonnego, tym była *Reguła Pastoralna* dla duszpasterzy i wychowawców, a szczególnie biskupów, jako klasyczne zwierciadło biskupa, i to nie tylko w okresie całego średniowiecza. Łaciński tekst, znajdujący się w *Patrologia Latina* (wyd. J.-P. MIGNÉ i nast.), t. LXXVII, Paryż 1896, s. 13–128; nie ma dotąd wydania krytycznego. Również polskie tłumaczenie prezentuje archaiczny przekład. Ostatnie niemieckie tłumaczenie zbiorowe ukazało się w O. BARDENHEWER I IN. (wyd.), *Bibliothek der Kirchenväter*, seria 2, t. IV, Monachium 1933; istnieje nowe tłumaczenie w tym języku: G. KUBIS, *Gregor der Große, Regula Pastoralis*, Graz–Wiedeń–Kolonja 1986; zob. także G. ALBERIGO, *Il tipo ideale di vescovo secondo la Riforma Cattolica*, Brescia 1985; H. JEDIN, *Das Bischofsideal der katholischen Reformation*, w: *Kirche des Glaubens — Kirche der Geschichte*, Freiburg im Br. 1966, s. 75–117; TENŽE, *Die Reform des bischöflichen Informativprozesses auf dem Konzil von Trient*, w: tamże, s. 441–459; H. FOKCIŃSKI, *La procedura da seguire nel conferimento dei benefici concistoriali secondo i decreti del concilio di Trento*, w: AHP 29 (191), s. 173–195.

⁵⁶ Zob. M. MIELE, *Der Bischof und seine engsten Mitarbeiter*, w: TENŽE, *Die Provinzialkonzilien Südtaliens in der Neuzeit*, s. 456–469; tamże: *Der Klerus*, s. 469–479; *Ordensleute und Nonnen*, s. 479–484; *Die Kirchen und der Gottesdienst*, s. 484–491; *Predigten und Sakramente*, s. 491–515; *Probleme*

Stolica biskupia, Nola, obok katedry pod wezwaniem Matki Bożej Wniebowziętej i Świętych Męczenników Feliksa i Paulina (wzniesionej w końcu XIV w. [zob. fot. 5]), już od XVI w. miała aż osiem dalszych kościołów (zob. mapa nr 4a). Nieokreśloną dla I poł. XVII w. pozostaje jednak sieć parafialna tej diecezji. Możemy tylko powiedzieć, że najobszerniejsze akta wizytacji biskupiej, przeprowadzonej z wielkim zaangażowaniem i dynamizmem w połowie 1615 r., dokumentują jej przebieg aż w ponad trzydziestu kościołach, na obszarze dziewięciu miast.

3.1. Współpracownicy i duchowieństwo

Na podstawie wyników kwerendy źródłowej i przeglądu dotychczasowych opracowań możemy zaprezentować kilku najbliższych współpracowników biskupa Giovanniego Battisty Lancellottiego. Wiemy, że nowo mianowany biskup przybył do obejmowanej diecezji przynajmniej z dwoma dobrze mu znanymi współpracownikami, którym to powierzył obowiązki wikariusza generalnego i sekretarza. Jeśli idzie o urząd wikariusza generalnego, to pierwszym z nich (od 19 lutego 1615 r.) był protonotariusz apostolski i doktor obojga praw Salomone LIVERANI, rodem z Livorno, który równocześnie objął urząd oficjała⁵⁷. Natomiast w latach 1638–1645 obowiązki te pełnił już opat Domenico IGNOLI, także doktor obojga praw⁵⁸, który w lutym 1615 r., będąc wówczas prezentowanym jedynie jako „kleryk z diecezji Rawenna”, pełnił dwie funkcje niższej rangi: sekretarza i skarbnika biskupa Lancellottiego.

W gronie reprezentantów miejscowego duchowieństwa, którym biskup Lancellotti zaufał, powierzając w czasie swej nieobecności albo niedyspozycji, spowodowanej uciążliwym stanem zdrowia, zadanie przeprowadzenia wizytacji i przedłożenia relacji *ad limina*, znajdujemy kilku kanoników kapituły katedralnej⁵⁹. Byli nimi: Cesare CARAVALO — w 1625 r., Francesco PERNA — w 1634 r., Giacomo de SALICI — w 1645, a w 1648 r. — Giovanni Battista VISCIANI, kanonik kapituły katedralnej⁶⁰.

Prezentując następnie instytucję kapituły katedralnej możemy powiedzieć, iż już w 1607 r. ta bardzo dobrze funkcjonująca kapituła posiadała cztery godności prakłackie, lecz brakowało jej teologa i penitencjarza⁶¹. W sumie tworzyło ją 20 kano-

einiger Gruppen und Stände, s. 515–529; *Die Beziehungen zur weltlichen Macht*, s. 529–534; *Wirtschaftliche Problem*, s. 534–542.

⁵⁷ Poświadczą to dekret biskupa przyznający mu niezbędne uprawnienia; zob. Or.: Forli, BCom, Fondo Piancastelli, Carte Romagna, Busta 255, doc. 129.

⁵⁸ Zob. R. SORRENTINO, *La Madonna dell'Arco*, Napoli, [1985⁵], s. 95–96; REMONDINI, *dz. cyt.*, s. 314.

⁵⁹ W podobnej sytuacji poprzednika biskupa Lancellottiego zadania te pełnili: w 1610 r. kanonik gremialny ANTONIO CUBONI, w 1613 r. — Giovanni Battista Vincent. W ich osobach poznajemy wyższej rangi przedstawicieli prezbiterium tej diecezji z I poł. XVII w.; zob. AV, S. Congr. Concilii Relationes 574A Nolan. f. 512r i 520r.

⁶⁰ Zob. *tamże*, f. 20r, 104r, 337r, 522r.

⁶¹ O genezie i obowiązkach wiążących się z tymi dwoma urządami zob. R. SOARN, *Canonico teologo*, w: *ECat*, t. III, kol. 567–569; TENZE, *Canonico penitenziare*, w: *tamże*.

ników kapitulnych i 12 kanoników gremialnych⁶² W 1618 r. sytuacja, gdy idzie o wyższe godności, pozostała bez zmian, zmniejszyło się jedynie grono kanoników kapitulnych do 16. Taki stan przetrwał praktycznie aż do 1659 r., kiedy to w niewielkim stopniu — bowiem do 11 — zmniejszyła się liczebność kanoników gremialnych⁶³ Wiemy też, że w skład tego najważniejszego organu tamtejszego prezbiterium wchodził także kanonicy katedralni: w 1645 r. — Teforiero FERRARI⁶⁴, a w 1655 r. — Giovanni Battista TELLECCHIA, dziekan kapituły, który udzielił ostatniego namaszczenia umierającemu biskupowi Lancellottiemu. W 1653 r. ważną osobistością był tam także Giovanni Paolo LOMBARDO, notariusz miasta Nola⁶⁵

Relacje *ad limina* podają jeszcze fakt istnienia dwóch dalszych reaktywowanych kapituł, przy czym w 1618 r. istniały już jedynie formalnie. Natomiast po 50 latach, w 1659 r., w diecezji Nola obok katedry żywotne były aż cztery kolegiaty: w Somma, Mariliani, Lauro i Abellarum.

3.2. Wspólnoty zakonne i bractwa

Pomimo że panująca w 1594 r. zaraza pozbawiła życia wiele sióstr zakonnych⁶⁶, powodując zamknięcie niektórych domów, to już w 1607 r. źródła odnotowują istnienie w Nola 4 klasztorów żeńskich (opiekę duchową sprawowali nad nimi ojcowie franciszkanie obserwanci) i wielu męskich domów zakonnych, a w Lauro następujących 4 klasztorów żeńskich⁶⁷ (zob. mapa nr 4 i fot. 7, 8). Ponadto w Noli działały dwa bractwa: przy szpitalu i sierocińcu, a przy sanktuarium *Maria dell'Arco* mieścił się klasztor dominikanów. W okresie administrowania diecezją przez biskupa Lancellottiego, pomimo różnych trudności, następował stopniowy rozwój życia zakonnego, który częściowo uwidocznił się już w relacji z 1618 r., a najpełniej — w trakcie pierwszej wizytacji jego następcy, biskupa Francesco IV GONZAGI (†1673) z zakonu teatynów i przedstawiciela książąt z Mantui, przeprowadzonej w roku 1658. Na tej podstawie, po raz pierwszy tak dokładnie poznajemy diecezjalną sieć klasztorów i bractw. Można więc twierdzić, że w latach 1655–1658 w mieście Nola były już cztery klasztory żeńskie⁶⁸, a dalsze dwa w Lauro⁶⁹ i jeden w Somma⁷⁰. Jeśli natomiast

⁶² Zob. AV, S. Congr. Concilii Relationes 574A Nolan. f. 494rv; są to akta relacji z 1607 r.

⁶³ Zob. *tamże*, s. f.

⁶⁴ Zob. REMONDINI, *dz. cyt.*, s. 314.

⁶⁵ Zob. Caserta, AS, Fondo Notariale, scheda 294, n. corda 3231, vol. 29, s. 539.

⁶⁶ Zob. AV, S. Congr. Concilii Relationes 574A Nolan. f. 495r; dotyczy relacji z 1607 r.

⁶⁷ Zob. *tamże*, f. 495r; relacja z 1607 r.

⁶⁸ Były to siostry klauzurowe św. Augustyna, klaryski, franciszkanki i tercjarki franciszkańskie.

⁶⁹ Żyła tam wspólnota sióstr kontemplacyjnych i siostry benedyktyнки (do fundacji ich klasztoru przyczynił się GIANBATTISTA VINCENZO razem z innymi mieszczanami); zob. REMONDINI, *dz. cyt.*, s. 295, 296.

⁷⁰ Istniała tam wspólnota sióstr karmelitanek.

idzie o męskie wspólnoty zakonne, to w całej diecezji było ich już czternaście⁷¹. Ponadto jest tam także mowa o trzech bractwach.

3.3. Najważniejsze instytucje

Wśród instytucji mających swą siedzibę w mieście Nola, a które utrzymywał tamtejszy Kościół lokalny albo prowadził tylko opiekę duchowną na ich obszarze, możemy wymienić potrydenckie seminarium duchowne założone w 1568 r. (w którym liczba alumnów wrosła od dwunastu w 1618 r. do dwudziestu dwóch w 1655 r. [zob. fot. 6]). Ponadto ważną rolę formacyjną pełniły w tym czasie dalsze dwie placówki podobnego typu. Mamy tu na uwadze założone w 1560 r. kolegium jezuitów (zlokalizowane w byłym pałacu Orsinich; na jego czele stali wybitni jezuicy rektorzy⁷²) oraz analogiczne kolegium przeznaczone dla młodzieży żeńskiej, gdzie co-roczenie przygotowywano do prowadzenia własnych rodzin około dwunastu dziewcząt⁷³

Kolejne znane nam w Noli placówki to sierocińce: początkowo jeden⁷⁴, a przed 1658 r. — dwa. W całym okresie 1618–1658 osobom chorym w Noli posługiwały dwa szpitale: św. Jana Chrzciciela i św. Feliksa, męczennika⁷⁵. Było też więzienie św. Januarego, które odnowiono za poparciem biskupa Lancellottiego⁷⁶.

4. Stan diecezji w latach 1615–1622 i 1622–1628

Zarówno źródła odnalezione w wyniku kwerendy przeprowadzonej w zbiorach Watykanu⁷⁷ oraz diecezji Nola, jak też nieliczne fragmentaryczne opracowania dotyczące historii miasta i regionu, zawierają w sumie niewiele danych. Tak więc jedynie w kontekście uprzednio przedłożonego stanu diecezji do 1615 r. możemy podjąć próbę zaprezentowania — z konieczności niepełnego — obrazu Kościoła lokalnego w Noli do momentu nominacji biskupa Lancellottiego na nuncjusza i jego wyjazdu do Rzymu, a następnie do Warszawy.

Pierwszy rok swego biskupiego posługiwania Giovanni Battista Lancellotti rozpoczął z wielkim zaangażowaniem, przeprowadzając najpierw wizytację duszpas-

⁷¹ W tej liczbie były takie oto rodziny zakonne: franciszkanie konwentualni, franciszkanie reformaci — w Noli, karmelici — w Noli przy kościele *S.Maria del Carmine*, jezuici — w Noli, bonifratrzy od św. Jana Bożego — w Somma, kameduli, kapucyni i kanonicy regularni — w Lauro.

⁷² W 1626 r. funkcję tę pełnił o. MARIO MOTTOLA, który w tymże roku przeprowadził diecezjalne misje ewangelizacyjne; zob. REMONDINI, *dz. cyt.*, s. 302.

⁷³ Zob. AV, S.Congr.Conc. rel.Nolan. 584A f. 520r.; dotyczy to relacji z 1607 r.

⁷⁴ Zob. AV, S.Congr.Conc. rel.Nolan. 584A f. 519v; dotyczy to relacji z 1607 r.

⁷⁵ Zob. *tamże*, f. 263v (dotyczy relacji z 1618 r.) oraz relacja z 1659 r., s.f.

⁷⁶ Zob. *Nola*, w: MORONI, *dz. cyt.*, t. XLVIII, s. 73.

⁷⁷ W zasadzie możemy się tu odwołać jedynie do relacji *ad limina* z 1618 r.

terską całej diecezji⁷⁸ (zob. mapa nr 6; fot. 2), a następnie również i synod⁷⁹. Ponadto zainicjował remont obszernego domu biskupiego (zob. mapa nr 4a), wzbogacił wystrój katedry, do której aż z Rzymu sprowadził relikwie jednego z pierwszych biskupów Noli, św. Paulina.

Jeśli idzie o tamtejsze duchowieństwo, to w 1618 r. w diecezji istniały cztery kapituły. Najliczniejsza była kapituła katedralna, w której w porównaniu ze stanem z 1607 r. niewiele się zmieniło: nadal zasiadało w niej czterech prałatów, natomiast zmniejszyło się grono kanoników z dwudziestu do szesnastu osób. Poza katedralną była jeszcze kapituła przy kościele NMP w Somma, a pozostałe dwie istniały jedynie formalnie.

Troszcząc się o teologiczną formację młodzieży, biskup Lancellotti w latach 1615–1620 powiększał i łączył beneficja służące utrzymaniu seminarium duchownego, w którym w 1618 r. studiowało 12 alumnów. Ponadto już w 1615 r. Lancellotti, jako nowy ordynariusz, zadowolony ze sposobu pracy jezuitów oraz stylu życia młodzieży męskiej uczęszczającej do jezuickiego kolegium, przy udziale o. Francesco TILE reaktywował istniejące wcześniej przy tej uczelni swego rodzaju stowarzyszenie rodzin nobilitowanych⁸⁰. A w roku następnym, w wyniku starań u generała zakonu jezuitów, sprowadził do jezuickiej uczelni w Noli relikwie czterech świętych: TERZO, SEVERO, CONCESSO i CRISTINA.

W kolejnych latach biskup Lancellotti wiele uwagi poświęcał rozwojowi życia zakonnego. W relacji *ad limina* z 1618 r. mówi się, że obok licznych konwentów męskich (m.in. jezuitów, dominikanów, karmelitów) istniały tam również klasztory żeńskie: cztery w mieście Nola i jeden w Lauro. W tymże roku biskup Noli udzielił również poparcia i wyraził zgodę na otwarcie klasztoru sióstr karmelitanek przy kościele *Madonna del Carmine* w Somma⁸¹. W 1619 r. Lancellotti udzielił aprobaty dla powstania aż dwóch dalszych fundacji. Pierwsza z nich otwarta została przy kościele Świętego Ducha w Noli. Tamtejsze siostry trzeciego zakonu św. Franciszka zaopiekowały się ubogimi kobietami. W dwa lata później siostry przeszły pod jurysdykcję biskupa Noli (spod dotychczasowej kuratelii ojców reformatów). Drugą fundacją był klasztor sióstr benedyktynek pod wezwaniem Świętej Trójcy, tym razem w Lauro, który mógł powstać po otrzymaniu zgody papieża PAWŁA V (1605–1621).

Na terenie diecezji działały liczne bractwa chrześcijan świeckich, w tym dwa przy szpitalach św. Jana i św. Feliksa. W 1620 r. diecezja wzbogaciła się o bractwo,

⁷⁸ Akta z tej wizytacji przeprowadzonej od 2 maja do 17 lipca 1615 r. na podstawie bulli z 28 kwietnia 1615 r., przy współpracy oddelegowanego wizytatora; zob. Nola, AD, Sancte visite, lib. 8, f. 7-210r.

⁷⁹ Zob. relacja *ad limina* z 1618 r.; REMONDINI, *dz. cyt.*, s. 292.

⁸⁰ Konfraternia ta pielęgnowała kult anioła stróża i nabożeństwo do dusz czyścówych; w krótkim czasie miały tam miejsce trzy nawrócenia, a jedna osoba odnalazła powołanie do życia w klasztorze kartuzów; zob. REMONDINI, *dz. cyt.*, s. 292–293.

⁸¹ Zob. *tamże*, s. 295–296.

które miało na celu niesienie pomocy duszom czyścącym. Założył je, za zgodą miejscowego biskupa, Pierantonio MASTRILLI, przewodniczący Kamery królewskiej⁸². Z kolei w roku następnym przy kościele *S. Maria a Castello* w Somma Carlo CARAFA zamieszkał wraz z trzema kapłanami pragnącymi założyć nowe zgromadzenie zakonne.

Rok 1622 zapisał się w bolesny sposób w dziejach diecezji Nola. Kolejna, po latach 1604, 1605 i 1614, wielka powódź nawiedziła w lutym jej tereny. Biskup Lancellotti ratował miasto i wiele klasztorów z pomocą burmistrza Noli Carlo MASTRILLIEGO⁸³. Po otrzymaniu zgody papieża i Kongregacji do spraw życia zakonnego oraz we współpracy z kardynałem Carafą z Neapolu, w ciągu kilku marcowych dni aż na trzy miesiące ewakuowano do klasztorów neapolitańskich większość zakonnic z terenów diecezji Nola. Wielki wkład w akcję ratunkową miał tamtejszy jezuita Carlo MASTRILLI. Natomiast po ustąpieniu powodzi znaczący wysiłek na rzecz normalizacji życia podjął inny bardzo ceniony przedstawiciel tego zakonu, Francesco MASTRILLI.

Kolejnym kataklizmem, który w końcu czerwca tego roku dotknął ten region, była niebezpieczna zaraza. Zbiegło się to z obecnością w Noli słynnego włoskiego kaznodziei jezuita Francesco Mastrilliego. Krótco po tym, bowiem już w listopadzie, papież GRZEGORZ XV (1621–1623) wezwał biskupa Noli do Rzymu i powierzył mu misję nuncjusza apostolskiego w Polsce, która trwała aż pięć lat (1622–1627).

Nie możemy w sposób jednoznaczny odpowiedzieć na pytanie, kto otrzymał niezbędne kompetencje do administrowania diecezją w imieniu Giovanniego Lancellottiego w czasie jego kilkuletniej nieobecności. Z jednej strony wikariuszem generalnym i oficjałem zamianowanym już 19 lutego 1615 r. był ks. Salomone LIVERANI, protonotariusz apostolski i doktor obojga praw⁸⁴, ale pełnomocnictwa, niezbędne do przeprowadzenia wizytacji, a następnie trzeciej z kolei relacji *ad limina* w 1625 r., otrzymał prałat Cesare CARAVALO, kantor katedry w Noli⁸⁵

Niestety, zdobyta baza źródłowa nie umożliwia nam wyjścia poza krąg kilku lakonicznych stwierdzeń, przybliżających nam stan życia diecezji Nola w okresie od listopada 1622 r. do okresu Wielkiego Postu (tzn. przed 23 kwietnia czyli Świętami Wielkanocy) 1628 r., kiedy to biskup Lancellotti powrócił do swej rezydencji w Noli. W kilka miesięcy po jego wyjeździe z nominacją nuncjusza apostolskiego rekolacje wielkopostne, przeprowadzone przez karmelitę Francesco BARTOLOMEO w ka-

⁸² Bractwo to powstało w 1605 r. w Neapolu. Pierantonio Mastrilli, krewny księcia Giulio Mastrilli rezydującego w pobliskim Marigliano, inspirując wzniesienie kościoła i erekcję tego bractwa w Noli ofiarował na ten cel 4000 skudów złota; zob. *tamże*, s. 296–297.

⁸³ Zob. *tamże*, s. 288–300.

⁸⁴ Zob. *Aneks*, A.1.

⁸⁵ Przedłożył on bardzo lakoniczną relację; zob. AV, S.Congr.Conc. 584A f. 522r.

tedrze w Noli, przyniosły wielkie efekty ewangelizacyjne i spowodowały otwarcie klasztoru karmelitańskiego w tym mieście⁸⁶ Typowym rysem, który dominował w duszpasterstwie tamtego okresu, był wielce rozbudzony kult świętych. Potwierdzało to uroczyste przyjęcie patronatu św. ANDREA AVELLINO, które celebrowano w 1625 r. poprzez procesjonalne wniesienie statuy Świętego do miasta Nola. Po dwóch latach w podobnie uroczysty sposób mieszkańcy Noli uznali również św. IGNACEGO LOYOLĘ za swego szczególnego patrona. Natomiast w 1626 r. nuncjusz Lancellotti zwrócił się do prowincjała jezuitów z prośbą, aby księża tego zakonu w samym mieście Nola, jak i w całej diecezji, przeprowadzili kolejne misje ewangelizacyjne, a następnie utrwalili ich owoce, wykorzystując wszystkie indulty przygotowane im w tym celu przez ordynariusza. Również w 1626 r. do diecezji — a konkretnie do miejscowości Somma — przybyli zakonnicy św. Jana Bożego i otworzyli swój klasztor przy kościele św. Marii di Constantynopoli, z myślą o rozwijaniu opieki nad chorymi i ubogimi.

5. Stan diecezji w latach 1628–1655

Kiedy omawiamy działalność biskupa Giovanniego Battisty Lancellottiego rozwijaną w diecezji po powrocie z Polski (miał wówczas 52 lata), to podejmujemy refleksję nad ostatnimi, 27 latami jego posługiwania i życia. Stanowią one ostatni etap jego biskupiego duszpasterzowania, przeżyty w całości w rezydencji w Noli. Dostępna baza źródłowa, dotycząca tego okresu, pozwala wyrazić opinię, że wśród priorytetów Lancellottiego jako ordynariusza był, z jednej strony, wielki wysiłek zmierzający do upiększenia i wzbogacenia wnętrza i wyposażenia kościoła biskupiego — katedry w Noli⁸⁷ (zob. mapa nr 4 i 4a, fot. 5) oraz znajdującego się w pobliżu kościoła św. Apostołów⁸⁸, a z drugiej — potwierdzona już wcześniejszymi faktami wielka miłość pasterska do alumnów seminarium duchownego (ich liczba w latach 1644–1655 wzrastała stopniowo z 16 do 22), która wyrażała się również w konkretnych decyzjach z lat 1640, 1642 i 1653, umożliwiających poprzez kolejne beneficja zabezpieczenie wsparcia finansowego dla dalszego efektywnego funkcyjono-

⁸⁶ Zob. REMONDINI, *dz. cyt.*, s. 300.

⁸⁷ Akta wizytacyjne z 1618 r. odnotowują, że pałac biskupi stanowił obszerny budynek, który wymagał napraw, dlatego Lancellotti nieco go zmodernizował i wzbogacił we freski św. Paulina i św. Feliksa. Ponieważ w 1615 r. katedra znajdowała się jeszcze w stanie surowym, dlatego szczególnie relacje *ad limina* z lat 1643, 1644, 1645, 1648, 1650, 1652 i 1655 dokumentują ogromny wysiłek biskupa Lancellottiego i jego wielkie wsparcie finansowe na rzecz wyposażenia katedry w ołtarz, stalle, chrzcielnicę, stalle chórowe, organy, posadzkę, witraże, paramenty liturgiczne itd. Tylko w 1645 r. nakłady na renowację pałacu wynosiły 1400 dukatów, a na katedrę 600 dukatów; w latach następnych: w 1648 r. — 430 arg., w 1652 r. — aż 6500 dukatów; zob. także REMONDINI, *dz. cyt.*, s. 292; L. CAV. ANGELILLO, *La catedrale di Nola nella sua storia*, bnmw [1909], s. 58–84.

⁸⁸ Zob. REMONDINI, *dz. cyt.*, s. 311.

wania seminarium (zob. fot. nr 6). Ta miłość pasterska obejmowała także prezbiterów całej diecezji, dla których pisał on listy pasterskie⁸⁹, a wreszcie — wszystkich diecezjan. Świadczy o niej aż 11 wizytacji przeprowadzonych w latach 1626–1655⁹⁰. Z myślą o nich, między innymi w 1640 r., kolejny raz biskup Noli zorganizował misję i dołożył starań, aby wszystkich diecezjan pojednać z Chrystusem i Kościołem. W polu jego uwagi były nawet osoby ekskomunikowane za obrazę krzyża. Dlatego na mocy brewe papieża URBANA VIII przeprowadził dla nich ponowny proces, aby po publicznych modlitwach umożliwić im rzeczywiste pojednanie. Uczynił to z podobną starannością, jak uprzednio w 1617 r. wobec matki, która dwóch synów poświęciła szatanowi⁹¹. W 1645 r., tym razem będąc przynaglonym inwazją szarańczy, która osiadła najpierw na polach koło Striano (a z powodu ciężkiej choroby *podagra morbo* praktycznie po raz ostatni⁹²), Lancellotti, wówczas już 69-letni, przeprowadził jeszcze jedną wizytację duszpasterską całej diecezji, dziewiątą z kolei w okresie jego posługiwania, i na podstawie decyzji papieża rozszerzył stosowanie egzorcyzmów i praktykowanie wspólnej modlitwy. W dniu 23 czerwca 1645 r. dał temu osobisty przykład, udając się z członkami kapituły do kaplicy koło Ottaiano, aby wspólnie z wiernymi wypraszać u Boga łaskę uwolnienia od tego nieszczęścia⁹³.

Biskup Noli udzielił zgody i poparcia dla powołanego do życia w 1637 r. zgromadzenia księży misjonarzy *della solitudine di S. Pietro* w Casarano. Niestety nie znamy przyczyn bolesnego faktu zamknięcia w jednym tylko 1653 r. aż trzech męskich domów zakonnych: należących do karmelitów w Ottaiano, franciszkanów w Scafati i benedyktynów w Felino, i przekazania ich uposażenia na rzecz seminarium duchownego⁹⁴. Pomimo tego należałoby podkreślić, że w Noli, mieście, które wydało wiele osobistości znanych w całych Włoszech⁹⁵, w tym mieście będącym siedzibą

⁸⁹ Dokumentuje to regest pergaminów, które odsłaniają tę inicjatywę podejmowaną przez biskupa w latach 1619, 1628, 1629, 1631 i 1632; zob. *Nola*, Archiwum Diecezjalne (dalej cyt. *Nola*, AD), Reg. per. n. 83.

⁹⁰ Po dwóch wizytacjach przeprowadzonych w czasie nieobecności biskupa Lancellottiego w latach 1626 i 1627, następnych dziewięć, pomimo pogarszającego się zdrowia, zostało przeprowadzonych z jego inicjatywy. Odbyły się one w latach 1630, 1640, 1644, 1645, 1647, 1648, 1649, 1654, 1655; zob. *Nola*, AD, Serie visite lib. 9–10, 11, 12, 13, 14, 16, 17.

⁹¹ Bp Lancellotti wybrał ojca MARCANTONIA GALEATA, aby uwolnił i pojednał wszystkich z Kościołem, po czym zarządził proces informacyjny, przygotował matkę do spowiedzi generalnej, a jej dwu synów powierzył opiece reformatów; zob. REMONDINI, *dz. cyt.*, s. 294.

⁹² Podagra to skaza moczanowa, artretyzm (przewlekła choroba przemiany materii). Powodowała ona zniekształcenia stawów i kręgosłupa. Pod wpływem ciepła, najczęściej nocą lub nad ranem, pojawiały się ostre ataki bólu w zajętych stawach. Była to choroba wówczas często spotykana wśród wyższych warstw społeczeństwa.

⁹³ Zob. REMONDINI, *dz. cyt.*, s. 312–313.

⁹⁴ Zob. *tamże*, s. 317.

⁹⁵ To właśnie w Noli urodził się słynny dominikanin GIORDANO BRUNO, jak też wybitny architekt militarny CARLO TETTI; w 1639 r. zmarł wybitny nolanin GIANMICHELE RUFFI, biskup i karmelita, który po wielu odpowiedzialnych funkcjach pełnił funkcję prokuratora generalnego swego zakonu; w 1653 r.

biskupią, w latach 1616–1655 posługiwało wielu wspaniałych zakonników (niektórzy z nich zmarli w opinii świętości), takich jak: kapucyn Francesco MAFFEO (†1616) z Lauro, dwaj wybitni franciszkanie konwentualni z klasztoru w Noli Daniele COCO (†1623) i doktor teologii, wykładowca w Mediolanie, Neapolu i Salerno Bonaventura PASSEVO (†1629), Michele TRABUCCO, który w 1637 r. przeprowadził misje diecezjalne, a następnie w pobliskim Casarano założył zgromadzenie księży misjonarzy, jezuita Bernardino SCOLAS i Carlo CARAFA, założyciel nowego zgromadzenia⁹⁶

Na terenie diecezji znajdowało się często nawiedzane sanktuarium *Madonna dell'Arco*, które obsługiwali dominikanie. Z powodu niewyjaśnionego wydarzenia związanego z tamtejszym cudownym obrazem 7 marca 1638 r. przybyło tam wiele osobistości cywilnych i kościelnych, wśród których był także wikariusz generalny biskupa Noli Domenico IGNOLI⁹⁷

Natomiast w duszpasterstwie, w którym obok administrowania sakramentów nadal dominował kult świętych i relikwii, odnotujemy jeszcze w 1650 r. fakt uroczystego przeniesienia statuy Matki Bożej z kościoła *San Lorenzo* w Somma do nowego kościoła *Santa Maria a Castello* (zob. mapa nr 5). Ponadto w 1653 r. w uroczysty sposób przyjęto św. SEBASTIANA za patrona miasta Lauro, przy udziale krewnych biskupa Noli, będących właścicielami tamtejszego zamku. W posługiwaniu biskupim nie zabrakło również wymiaru pracy charytatywnej. W dniach 15 i 16 grudnia 1631 r. szczególną ku temu okazję stworzył jeden z najgroźniejszych wybuchów Wezuwiusza, któremu towarzyszyło trzęsienie ziemi i powódź. W konsekwencji należało uporać się z paniką, jaka wybuchła zarówno w Neapolu, jak i w Noli⁹⁸, a później odrestaurować zniszczone sanktuarium, które znajdowało się na starożytnym cmentarzu.

5.1. Schyłek życia biskupa Lancellottiego

Jak już wspominaliśmy, biskup Lancellotti po powrocie z Polski osiadł na stałe w swej rezydencji (zob. mapa nr 5). Dotychczas nic nie wiemy o jakimkolwiek jego wyjeździe z Noli. Biskup Lancellotti pozostawał jednak otwartym i poprzez korespon-

zmarł w opinii świętości uczony i intelektualista ANTONIO SANTORELLI; w 1655 r. biskupem Montepeloso został patrycjusz Noli i Rzymu Filippo Cesarino (†1683); zob. *tamże*, s. 302–303, 309, 316, 318, 321.

⁹⁶ Zob. *tamże*, s. 293, 298, 300–302 i 311.

⁹⁷ Bp Lancellotti pielgrzymował do tego sanktuarium wraz z wizytatorem już w czasie pierwszej wizytacji 11 czerwca 1616 r. Natomiast w 1638 r. przybyli tam wówczas: wicekról Neapolu RAMIRO FILIPE MUNEZ DE GUZMAN, książę Medyny LAS TORRES (1637–1643) oraz inkwizytor Mons. MONDINI, któremu towarzyszyli dwaj dominikanie GRAVINA i FENICE; zob. SORRENTINO, *La Madonna dell'Arco*, s. 96; M. MIELE, *Il culto alla madonna dell'Arco. Contributo alla storia della pietà popolare nel napoletano*, Napoli 1966 (mps.), s. 511, II indeksy.

⁹⁸ Zob. REMONDINI, *dz. cyt.*, s. 303–309.

dencję podtrzymywał szereg kontaktów. W latach 1620–1627 był w kontakcie listowym z kardynałem BORGHESE⁹⁹ i papieżem URBANEM VIII¹⁰⁰. Ponadto znalezione źródła świadczą o tym, iż w latach 1628–1655 miała miejsce wymiana korespondencji z papieżem Urbanem VIII¹⁰¹, kardynałami ALDOBRANDINIM¹⁰² i BARBERINIM¹⁰³, Kongregacją Obrzędów¹⁰⁴ i Św. Oficjum¹⁰⁵, sekretarzem Kongregacji Propagandy Wiary Francesco INGOLIM¹⁰⁶, byłym audytorem Emilio ALTIERI¹⁰⁷ (późniejszym arcybiskupem, kardynałem i papieżem KLEMENSEM X). Natomiast gdy idzie o Polskę, to należałoby wskazać jego byłego sekretarza Domenico RONCALLIEGO, biskupa Stanisława ŁUBIENSKIEGO z Płocka i kanonika diecezji łuckiej Alberta MIELACEVIO¹⁰⁸.

W ostatnich latach życia, poczynając od 1634 r., możemy mówić o pogarszającym się stanie zdrowia biskupa Noli. Wówczas cierpiał on szczególnie na chorobę *maxima podagra*. W jedenaście lat później jego stan zdrowia pogorszył się jeszcze bardziej, pojawiła się diagnoza: *podagra morbo*, a dodatkowo objawiła się jeszcze choroba nóg.

⁹⁹ *List kard. Borghese do G.B. Lancellottiego — Romae, 28 X 1620* (BV, F.Borghese II 422 f. 383r) oraz odpowiedź biskupa — *Nolae, 17 XII 1620* (BV, F.Borghese I 858 f. 291rv).

¹⁰⁰ Były to brewia z lipca 1625 r. i listopada 1627 r.; zob. BV, Borg.Lat 74 f. 19r i 100r.

¹⁰¹ Była to praktycznie wymiana kurialnych dokumentów dotycząca głównie dyspens małżeńskich, zgody na erekcję nowych wspólnot zakonnych, łask dotyczących ołtarzy uprzywilejowanych itp.; zob. AV, Sec.Brev. 671 f. 310r i 333v oraz BV, Borg.Lat. 74 f. 134r, 153r, 163r, 186r, 189v.

¹⁰² Mamy na uwadze list wysłany przez biskupa G.B. Lancellottiego z Noli w 1637 r. — Autogr.: Roma, ADLP busta 323 f. 24rv.

¹⁰³ Należy tu wymienić chociażby dwa listy wysłane z Rzymu w dniu 3 czerwca i 8 października 1628 r.; zob. Reg.: BV, Barb.Lat. 6336 f. 149r i 285r.

¹⁰⁴ Problemy liturgiczne i sprawy związane z tamtejszymi zakonami były przedmiotem posiedzeń tej kongregacji w latach 1613–1626. Poszczególne rejestry z dni: 23 września 1623 r.; 22 stycznia 1624 r.; 7 lipca 1625 r.; 6 lipca i 12 września 1626 r.; zob. Roma, S. Congr. Riti Decreta 1622–1626 f. 76r; 89v; 168r; 278v; 312v.

¹⁰⁵ Szczególnie wiele listów kongregacja ta wysłała w 1626 r. do nuncjusza Neapolu, biskupa i wikariusza biskupiego w Neapolu, wszystkich biskupów i inkwizytorów Italii i Sycylii oraz wicekróla Neapolu (zob. Reg.: BV, Barb.Lat. 6334 f. 14r; 139rv; 182r-183r; 239rv; 266r; 281rv; 310v). Natomiast w 1627 r. odnajdujemy dwa listy Kongregacji Św. Oficjum do wikariusza biskupiego w Noli z datą 20 i 27 marca 1627 r. (zob. Reg.: BV, Barb.Lat. 6335 f. 65v-66r i 72v), a w następnym roku do biskupa Noli z datą 13 czerwca, 14 października i 13 grudnia 1628 r. (zob. Reg.: BV, Barb.Lat. 6336 f. 149r; 285r; 356v).

¹⁰⁶ Świadczy o tym chociażby list F. Ingoli adresowany do G.B. Lancellottiego przed 25 sierpnia 1640 r.; Roma, APF, Scritti rif. in Congr. (1726-1734) vol. 5 f. 186rv.

¹⁰⁷ Został także odnaleziony list nie zidentyfikowanego — być może jego krewnego — LAURO MARIO ALTIERI z dnia 8 lutego 1652 r.; Roma, BV, Barb.Lat. 6583 f. 242v.

¹⁰⁸ List byłego sekretarza Domenico Roncalliego wysłany został z Warszawy 30 lipca 1628 r., a odpowiedź G.B. Lancellottiego nosi datę Nola 17 sierpnia 1628 r. (zob. cop.: Wrocław, BOss 157/II k. 29-30); kolejne listy sekretarza wysyłane z Warszawy z datą 25 grudnia 1627 r., 18 marca 1628 r., 10 czerwca 1628 r. i 8 lipca 1628 r. przechowywane są w Rzymie; Reg.: ARSI, EP NN51A k. 324, 329, 331 i 340. Odnaleziono ponadto dwa listy bpa St. Łubieńskiego wysłane z *Pultoviae* [Pułtuską] 18 stycznia 1628 r. (zob. cop.: Wrocław, BOss 157/II k. 4-5 oraz cop.: Roma, ADP, Archiviolo 123 f. 16r-17v) oraz jego trzeci list wysłany z *Viscovio* [Wyszkowa, 1630] (zob. cop.: Wrocław, BOss 157/II k.199-200).

W 1655 r., po czterdziestoletniej posłudze biskupiej i po przyjęciu sakramentu chorych, udzielonego przez prałata dziekana kapituły katedralnej Giovanniego Battistę TELLECCHIEGO, 23 lipca 1655 r., w sobotę o godzinie dwunastej, biskup diecezji Nola Giovanni Battista Lancellotti, w wieku 80 lat, zakończył swe ziemskie życie. Pogrzeb odbył się dwa dni później, 25 lipca 1655 r., a jego ciało złożono w krypcie katedry w Noli, po lewej stronie jej głównego ołtarza¹⁰⁹

We wnętrzu katedry, tak bogato udekorowanej i wyposażonej przez zmarłego biskupa, pośrodku prezbiterium, w którym znajdują się stalle chóru kanoników kapituły katedralnej, a nad kryptą, w której Giovanni Battista Lancellotti został pochowany — także jako były nuncjusz polski — jego wdzięczny krewny Ottavio Maria LANCELLOTTI, drugi z kolei markiz i właściciel pobliskiego zamku w Lauro (zob. tabela nr 2), ufundował marmurową płytę z poniższą inskrypcją, wykonaną w brązie¹¹⁰:

D. O. M.
 IOANNI BAPTISTAE EX NOBILITATE ROMANA
 LANCELLOTTO
 QUI PRUDENTIA, AC PIETATE SINGULARI
 LATINA, GRAECAQUE ERUDITIONE ORNATUS
 POST RAVENATEM, AC BONONIENSEM
 PROLEGATIONEM
 AD NOLANS INFULAS
 INTERG: EPOS PONTIFICIO SOLIO ASSISTENTES
 A PAULO V. ETECTUS, AC COOPTATUS
 A GREGORIO XV. AD REGNUM POLONIAE
 NUNCIUS MISSUS
 A SIGISMUNDO REGE
 MAGNO VIRTUTUM EXTIMATORE
 AD PURPURAM SVAE FAMILIAE PENE
 FAMILIAREM
 POSTULATUS
 SED A SUCCESSORE NOVIS IN ALIOS STUDIIS
 ADDUCTO
 AD ECCLAE SVAE REGIMEN REVOCATUS

¹⁰⁹ Dotychczas w całej literaturze funkcjonuje błędna data jego śmierci: 23 lipca 1656 r. Za F. UGHELLO, *Italia Sacra*, t. VI, Venetiae 1720, k. 263; podają ją m.in.: REMONDINI *dz. cyt.*; *Encyklopedia Powszechna Orgelbranda*, t. IX, Warszawa, s. 142–143; F.R. DE LUCA, *Vescovi di Nola appartenenti alla nobiltà*, „Rivista Araldica” 77 (1979), nr 7, s. 147. Tymczasem *Liber defunctorum* diecezji Nola, skąd zaczerpnięto wiadomości o śmierci i pogrzebie biskupa Lancellottiego, podaje datę o rok wcześniejszą: 23 lipca 1655 r.; zob. Nola, AD, *Liber defunctorum I, II et III*, f.2v. Ponadto tenże rok śmierci potwierdza zachowane awizo *Di Roma, li 31 di luglio 1655. è venuto avviso della morte di Monsignore Lancellotti vescovo di Nola, seguita alla sua Chiesa in età di 83 ed 42 anni di vescovato essendo egli il Decano di Regno*; zob. Roma, Archivio Vaticano, *Avvisi* 24 f. 242; oraz przekazy archiwalne zachowane w prywatnym archiwum Lancellottich na zamku w Lauro.

¹¹⁰ Ten błędny tekst podaje Remondini oraz historycy, którzy się na niego powołują. Tekst ten w XIX-wiecznych notatkach genealogicznych, przechowywanych przez rodzinę Lancellottich w archiwum na zamku w Lauro, ma prawidłowy zapis: [...] *Expiciet die XXIII Iulii anno MDCLV Etatis LXXX Episcopatus XXXX*; zob. REMONDINI, *dz. cyt.*, s. 321–322 oraz Lauro, APL, *Notizie genealogiche*, k. 10–11.

DUM PROEMIUM NEGAT, MERITUM AUXIT,
 AM GREGEM SUUM VERBO. ATQ: EXEMPLO
 DIUTISSIME PAVIT,
 EMPLUM PRINCEPS, ATQ: PALATIUM
 MAGNIS INSTAURAVIT IMPENSIS.
 PATRO SUO MAGNO, ET BENEMERENTISSIMO
 OCTAVIUS MARIA LANCELLOTTUS LAURI MARCHIO
 IN AMORIS, ATQ: OBSERVANTIAE MONUMENTUM
 P. P.
 EXCESSIT DIE XXIII. IULII ANNO MDCLVI. {sic!}
 AETATIS LXXX, EPISCOPATUS XXXIII.

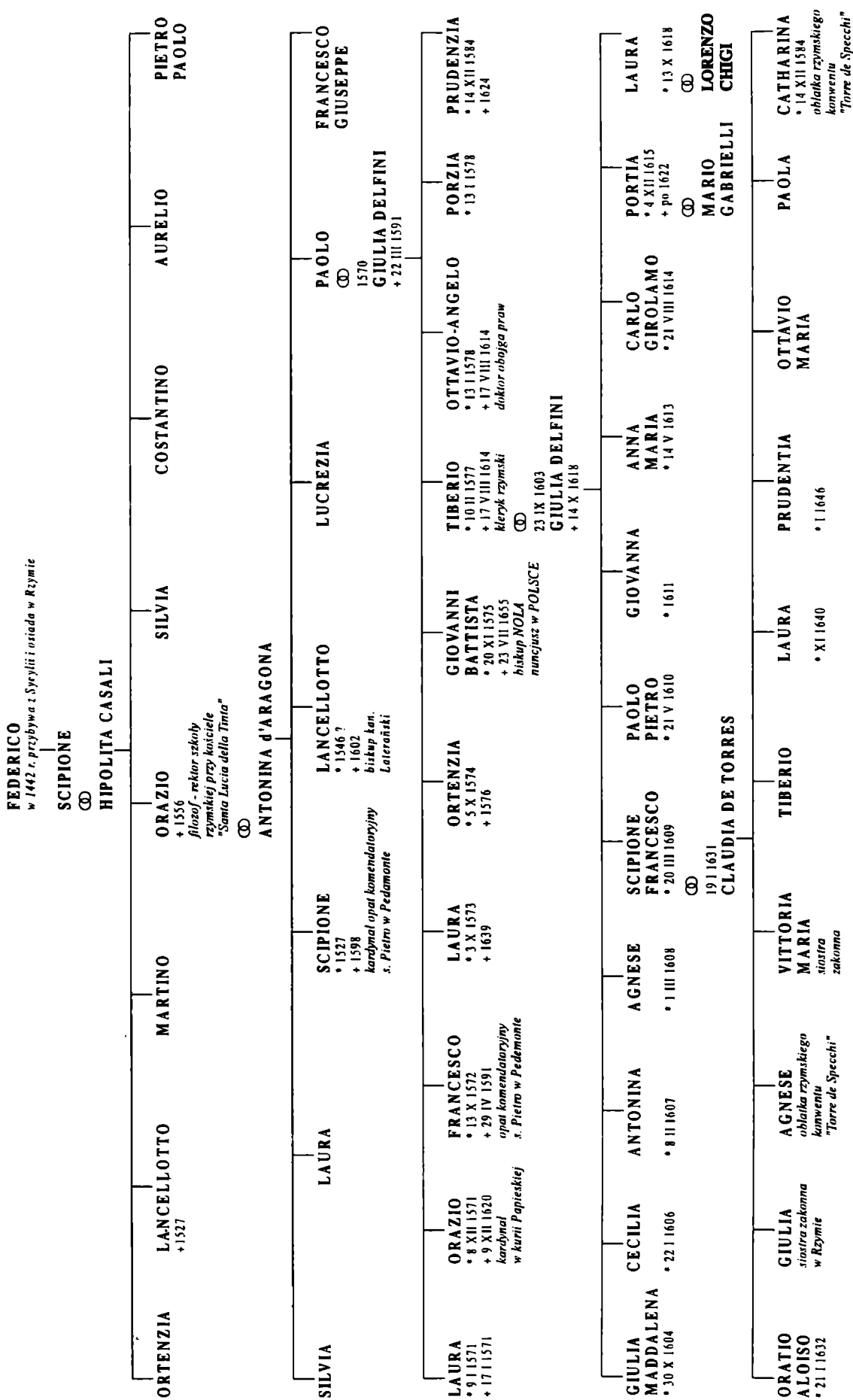
6. Zakończenie

Zaprezentowany powyżej przyczynek, przede wszystkim w znaczący sposób odśłania nam obraz 40-letniej posługi biskupiej Giovanniego Battisty Lancellottiego, a następnie także wielość jego rozległych kontaktów z osobistościami kościelnymi i członkami swego rodu. Należy mieć nadzieję, iż zainicjowany tu obraz kościelnych dziejów diecezji Nola z I poł. XVII w. okaże się skutecznym impulsem dla kolejnych badaczy interesujących się nie tylko dziejami ustroju — instytucji kościelnych, sieci parafialnej, placówek zakonnych i stowarzyszeń chrześcijan świeckich, duszpasterstwa, wizytacji biskupich, życia synodalnego, seminarium duchownego i szkół, ale też monograficznym opracowaniem życia i zaangażowania ordynariuszy diecezji Nola na rzecz realizacji reformy trydenckiej w tej znaczącej części metropolii Neapolu.

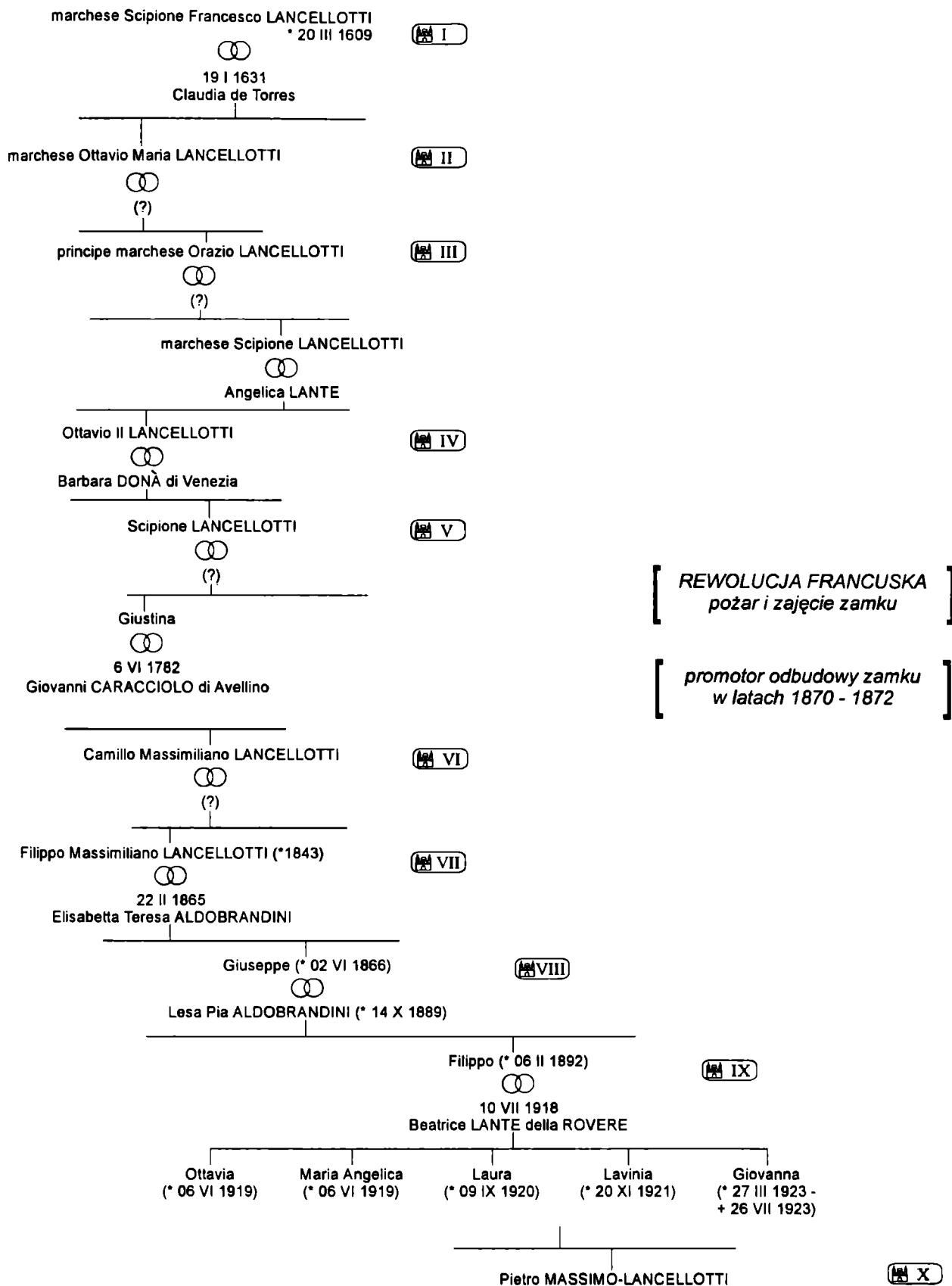
Die Diözese Nola in den Jahren 1615–1655 Das Regieren des Bischofs Giovanni Battista Lancellotti — des Apostolischen Nuntius in Polen (1622–1627)

Zusammenfassung

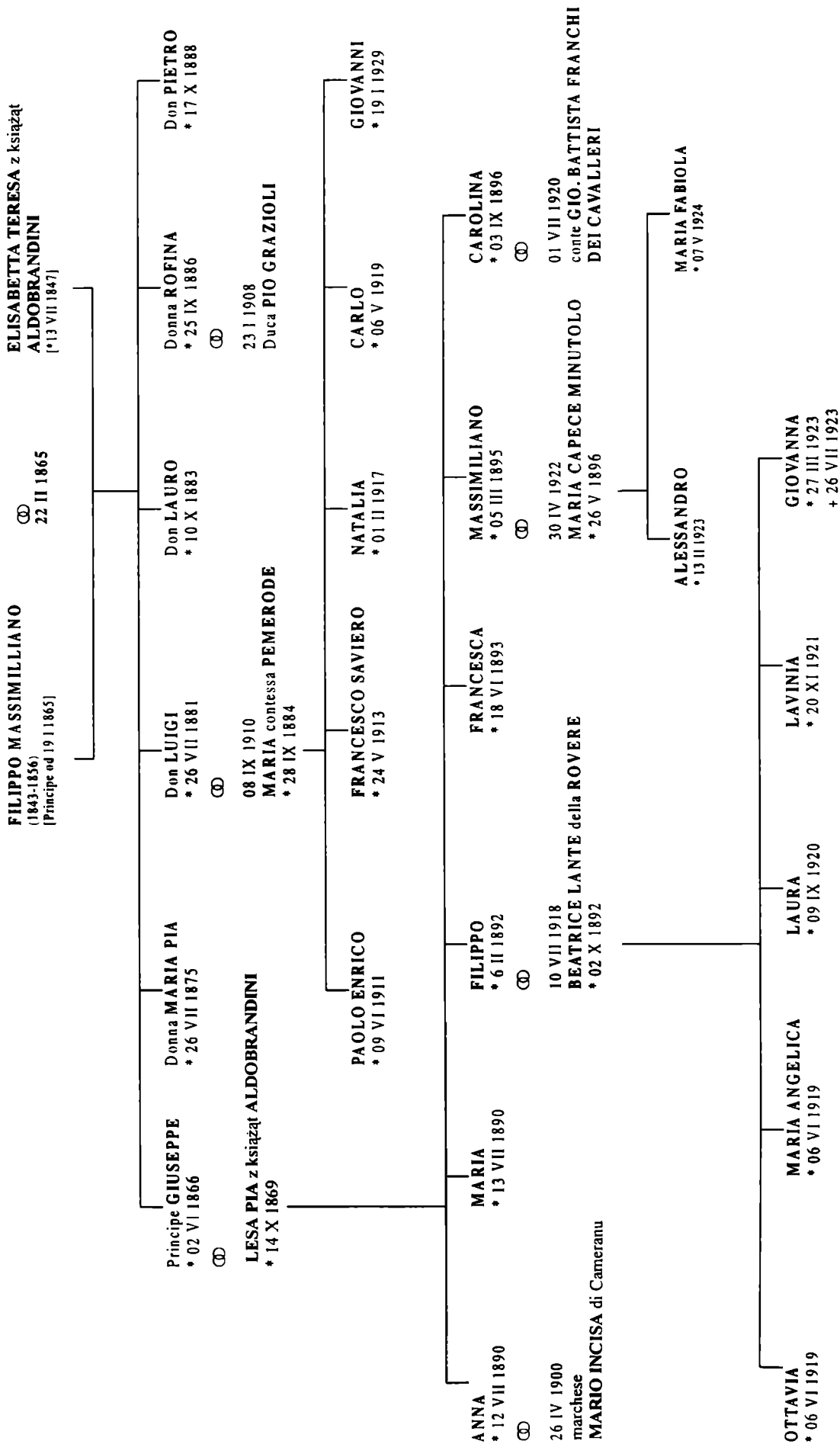
Zuerst präsentiert der Autor den Ordinarius der Diözese Nola. In den Jahren 1615–1655 hatte dieses Amt Bischof G.B. Lancellotti inne. Er regierte die Diözese außer einer fünfjährigen Pause, als er Apostolischer Nuntius in Polen war (1622–1627). Dann beschreibt der Autor den kirchlichen Zustand in der Diözese Nola, als Lancellotti sie übernommen hat. Ferner stellt er die bischöflichen Mitarbeiter und die Struktur der Diözese dar. Das Hauptthema des Artikels ist jedoch die 40 jährige bischöfliche Tätigkeit von G.B. Lancellotti; seine zahlreichen Kontakte mit den kirchlichen Persönlichkeiten und der adligen Verwandtschaft. Vor allem beschäftigt sich der Autor mit dem Verdienst des Bischofs um die Entwicklung der Diözese: ihrer Pfarrgemeinden, Klöster, Laieninstitute, Seelsorge, des Priesterseminars, Schulwesens und um die Realisierung der trientinischen Reform.

Tab. 1. Rzymska gałąź rodziny Lancellottich w XVI i XVII w. (wykonał: T. Fitych, na podstawie źródeł odnalezionych w archiwum rodziny Lancellottich w Lauro k. Neapolu)

Tab. 2. Rzymska gałąź rodziny Lancellottich — spadkobiercy zamku Lauro w XVII–XX w.

Tab. 3. Rzymska gałąź rodziny Lancelottich na przełomie XVIII i XIX w. (wykonat: T. Fitych, na podstawie V. SPREDI (red.), *Enciclopedia Storico-Nobiliare Italiana*, t. IV, Milano 1931, s. 32-33)

A = gubernator Rimini (15 VI 1605 - 14 VIII 1606)

B = gubernator Faenzy (12 VIII 1606 - 07 IX 1606 ?)

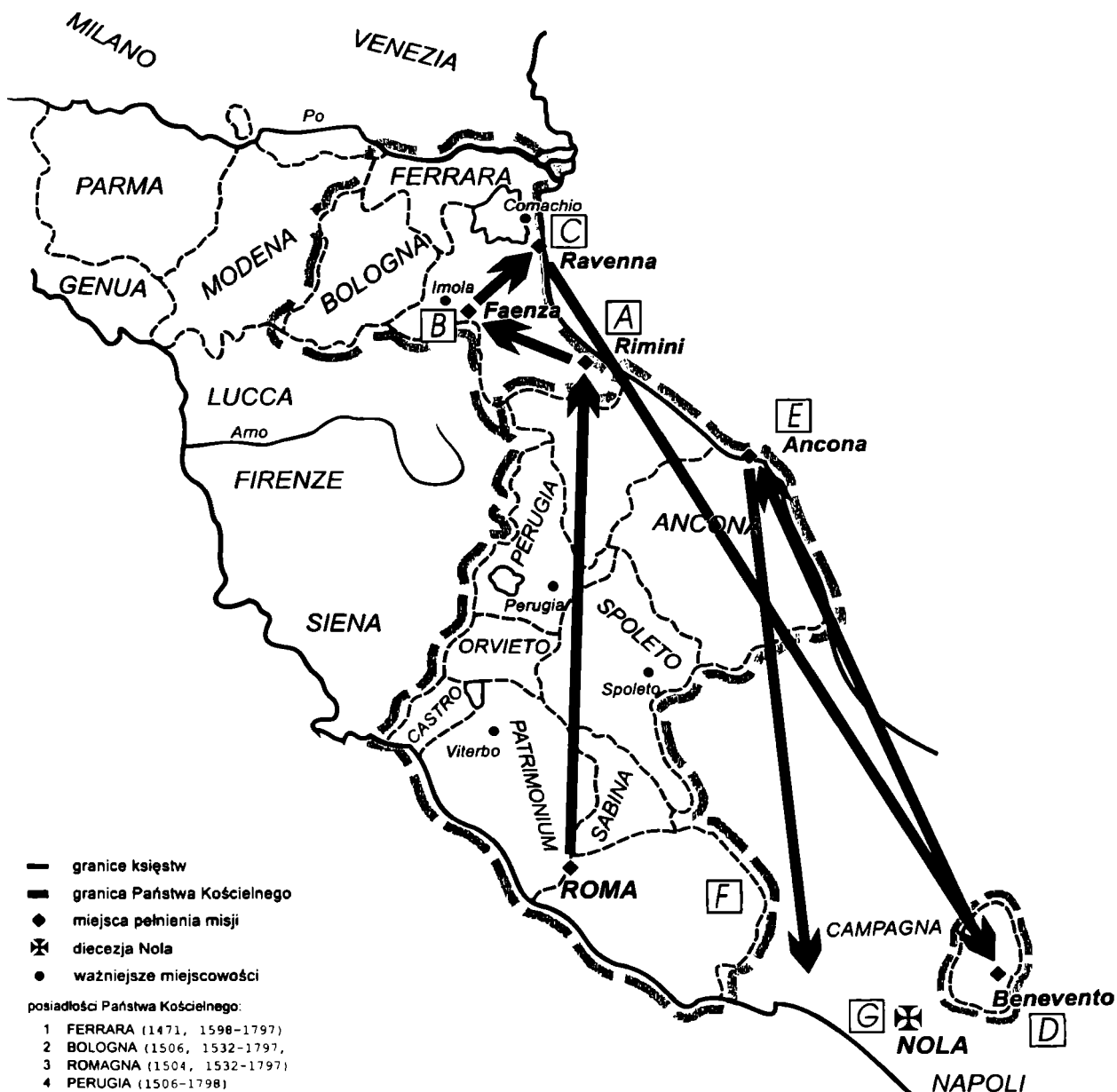
C = wicelegat Romarii (po 14 VIII 1606 - 29 VIII 1609)

D = wicegubernator Beneventu (09 X 1609 - 23 X 1610)

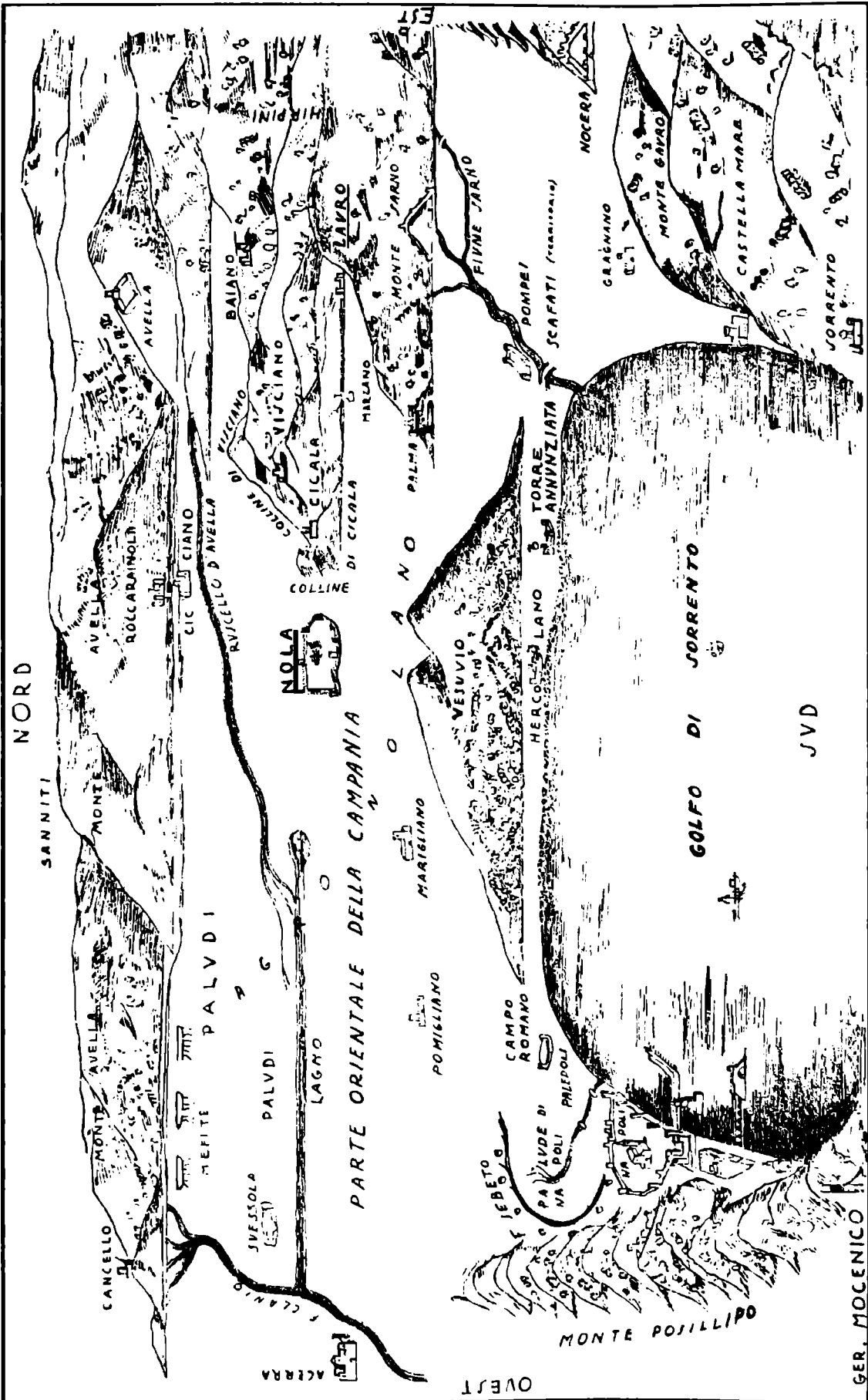
E = gubernator Ancony (XI 1610 - 14 XII 1613)

F = gubernator Kampanii (14 XII 1613 - 1 XII 1614)

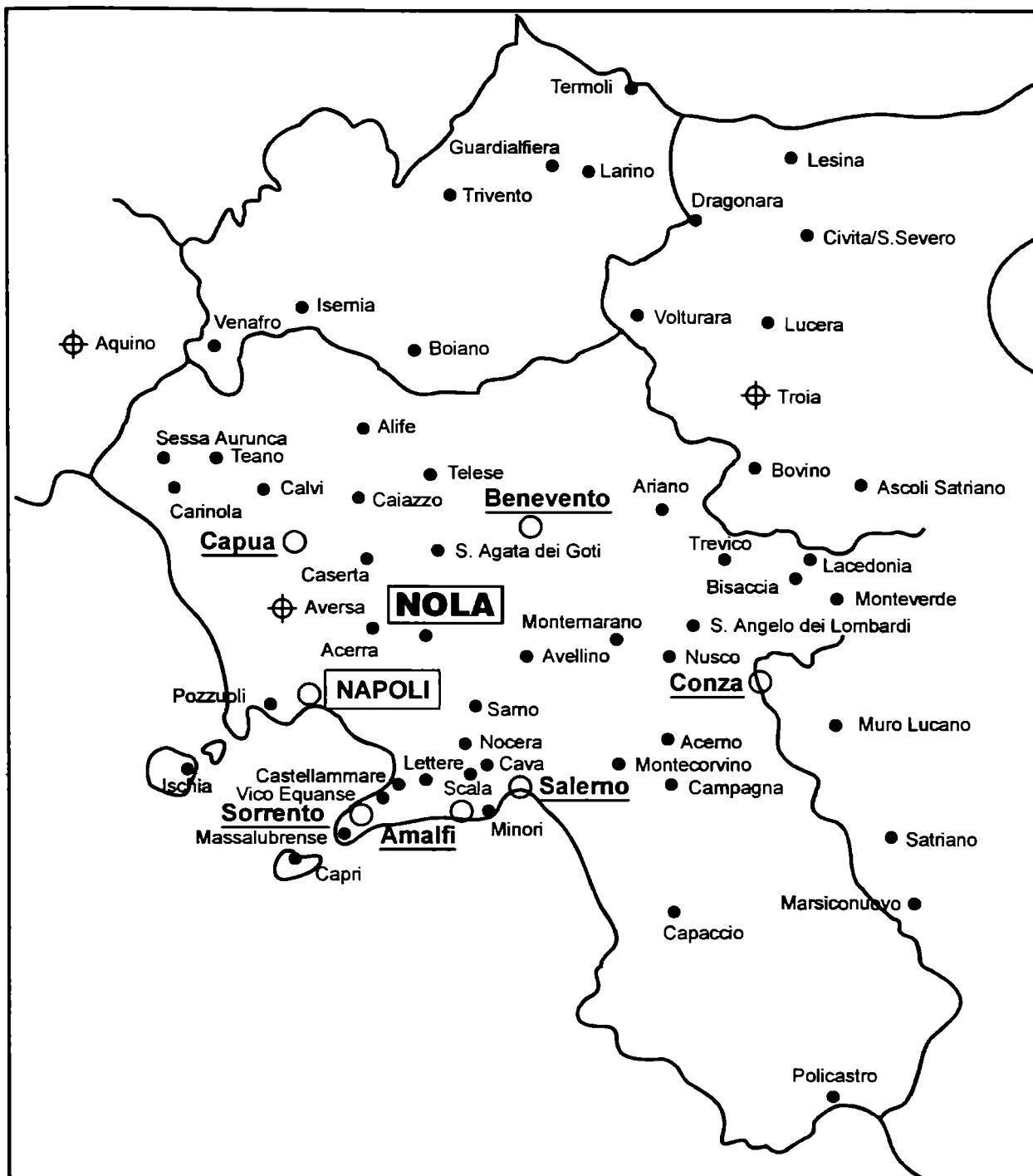
G = biskup Nola (26 I 1615 - 23 VII 1655)

Mapa 1. 10-letnia kariera dyplomatyczna G.B. Lancellottiego w Państwie Kościelnym 1605–1615

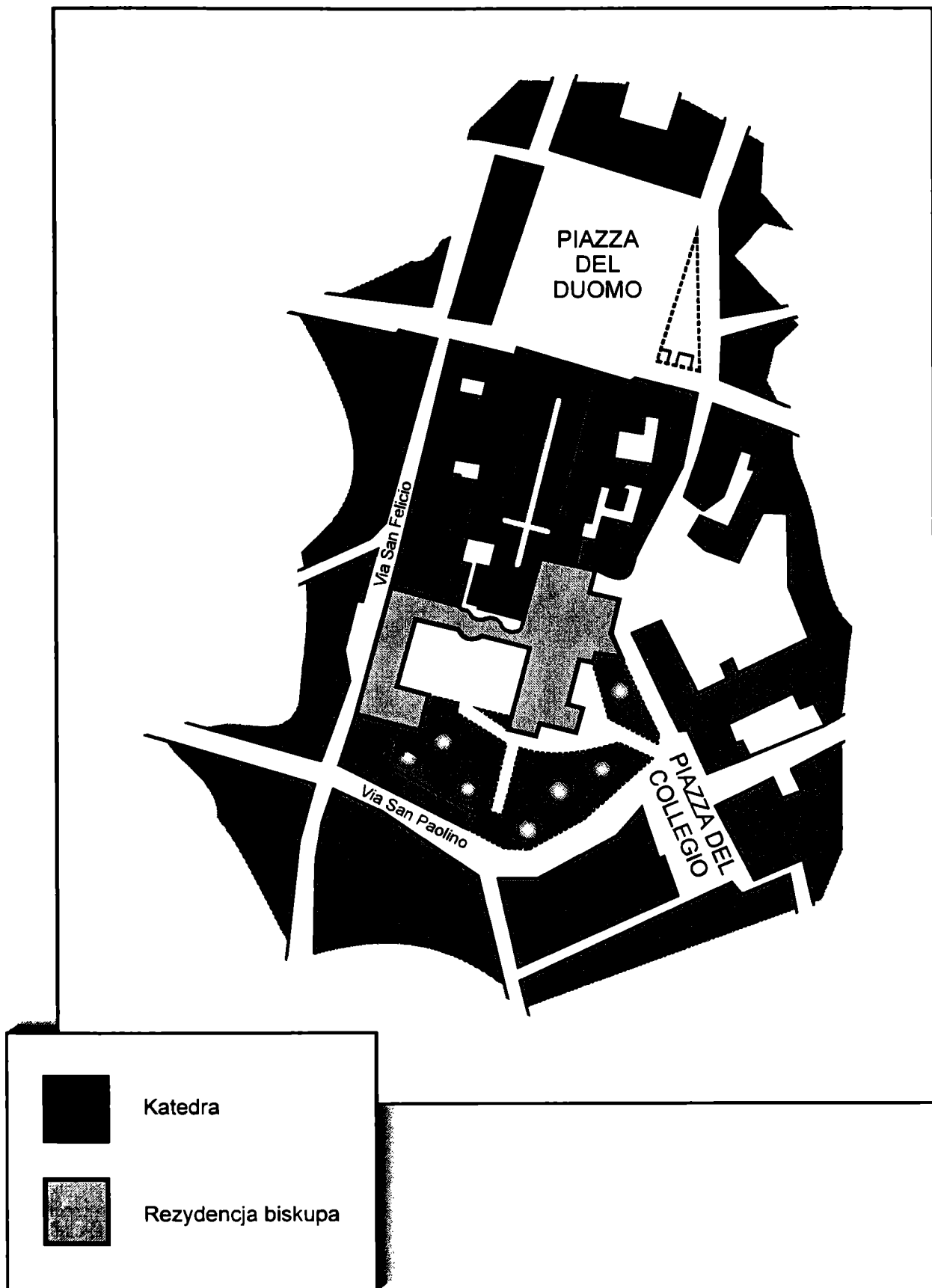

Mapa 2. Prowincja Kampania Wschodnia (autor nieznaný; opublikował: Gianstefano REMONDINI, *Della Nolana Ecclesastica Storia*, t. V, Napoli 1747-1757, 3)

- siedziby metropolii
- siedziby diecezji
- ⊕ diecezje zależne bezp. od Kurii Rzymskiej

Mapa 3. Sieć metropolii i diecezji w Kampanii w XVII w.

Mapa 5. Nola — katedra i rezydencja biskupa (opublikował: opat G.B. PACICHELLI, *Il Regno di Napoli in prospettiva*, bmnw 1703)

Fot. 1. Biskup Lancellotti otrzymuje nominację na nuncjusza apostolskiego w Warszawie (jest to jedyny zachowany fresk jego postaci, wykonany został przez malarza Domenico Forti w latach 1873–1884 w willi Lancellottich we Frascati)

meus
 Henricus de ...
 ...

In ...
 ...

Ita ego Jo: Bapt: Lancelotti Episc: ...
 ...
 Die 16 Julii 1618

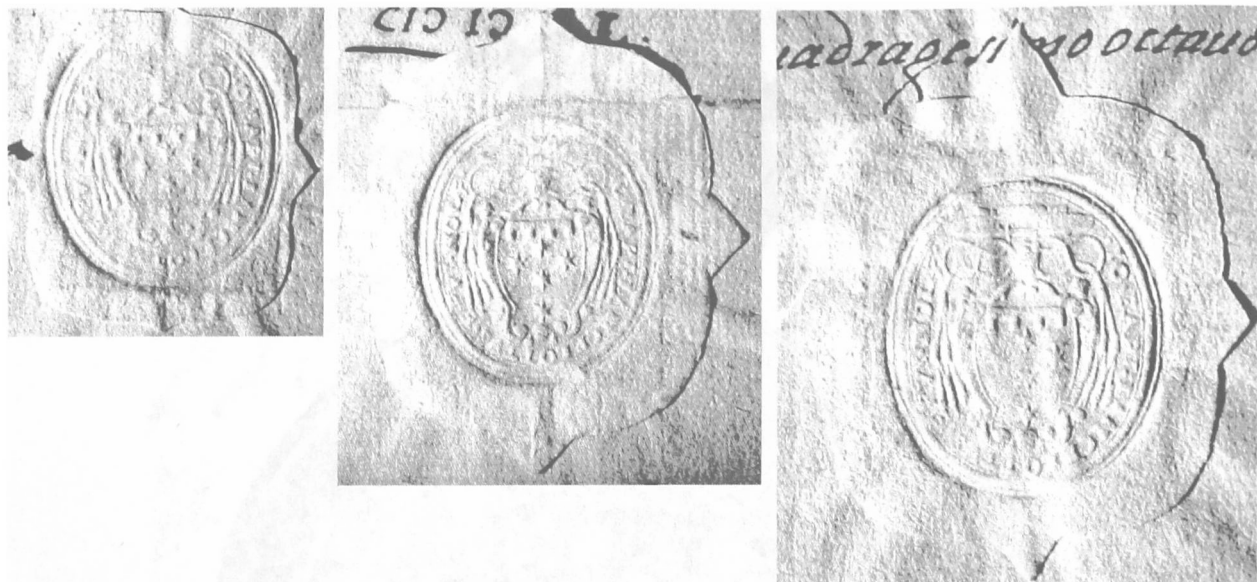
Nota Kal: April: millesimo, sexcentis
 Jo: Bapt: Episc: ...

gulis, probo dequor exemplo. Nota Kal: Martij
 Jo B Lancelotti Episc: ...

exhibens facultatem. Nota XVIII. Kal: Febr: 16
 Jo: Bapt: Lancelotti Episc: ...

Fot. 3. Pieczęć lakowa biskupa G.B. Lancellottiego (Or.: Forli, BCom, Fondo Piancastelli, Carte Romagna, Busta 255, doc. 129. Dokument pergaminowy opatrzonej lakową pieczęcią biskupa w metalowej kustodii, połączonej z pergaminem ozdobnym sznurem koloru czerwonego)

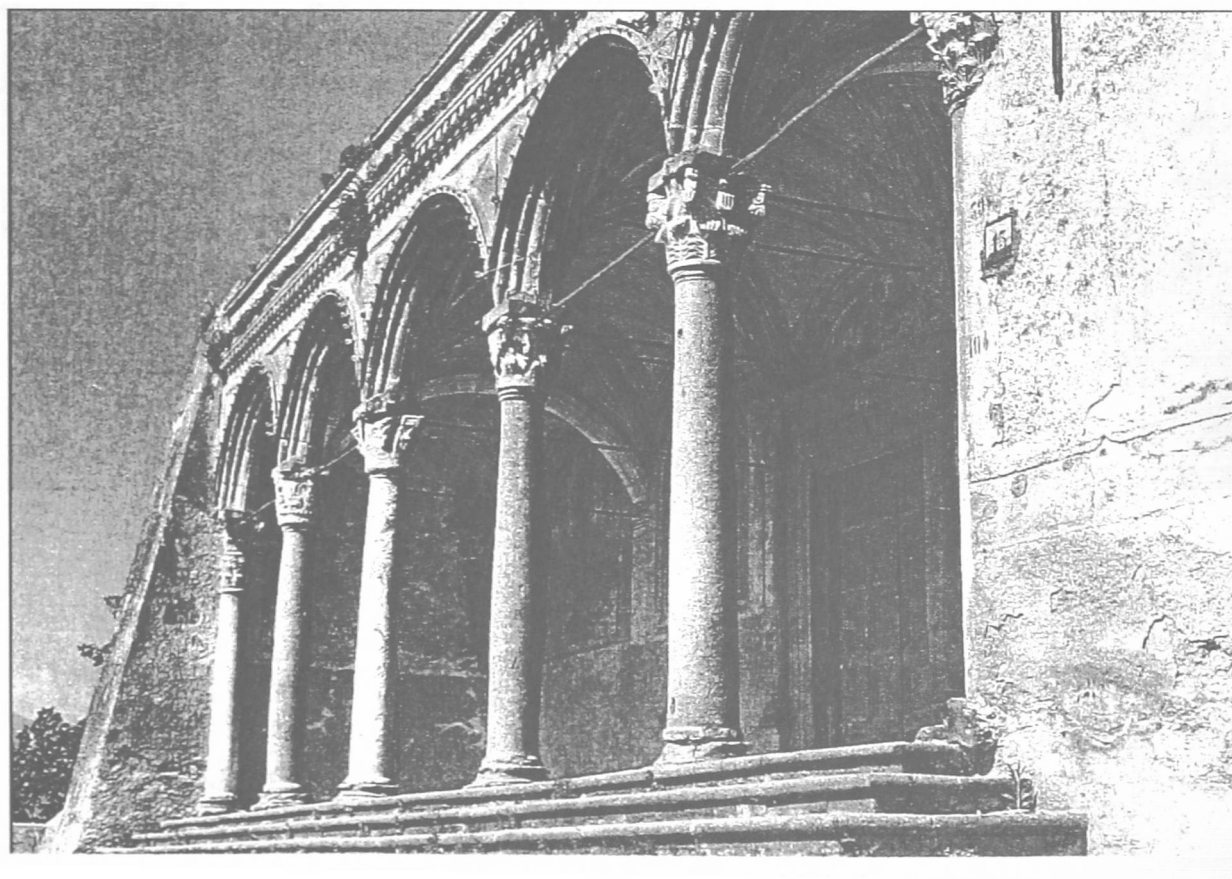
Fot. 4. Pieczęcie papierowe biskupa Noli, Giovanniego Battisty Lancellottiego (Or.: AV, S. Congr. Concilii Relat. 584A Nolan. f. 12v, 477v, 978r; na dokum. z lat: 1648, 1650, 1652)

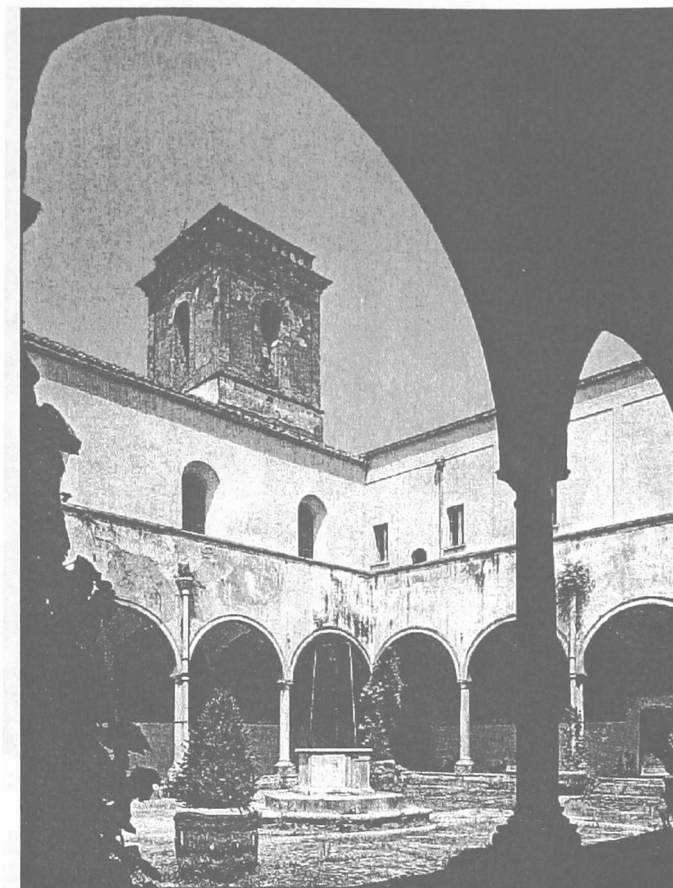
Fot. 5. Nola — katedra Matki Bożej Wniebowziętej i Św. Męczenników Feliksa i Paulina przebudowana w poł. XVII w.

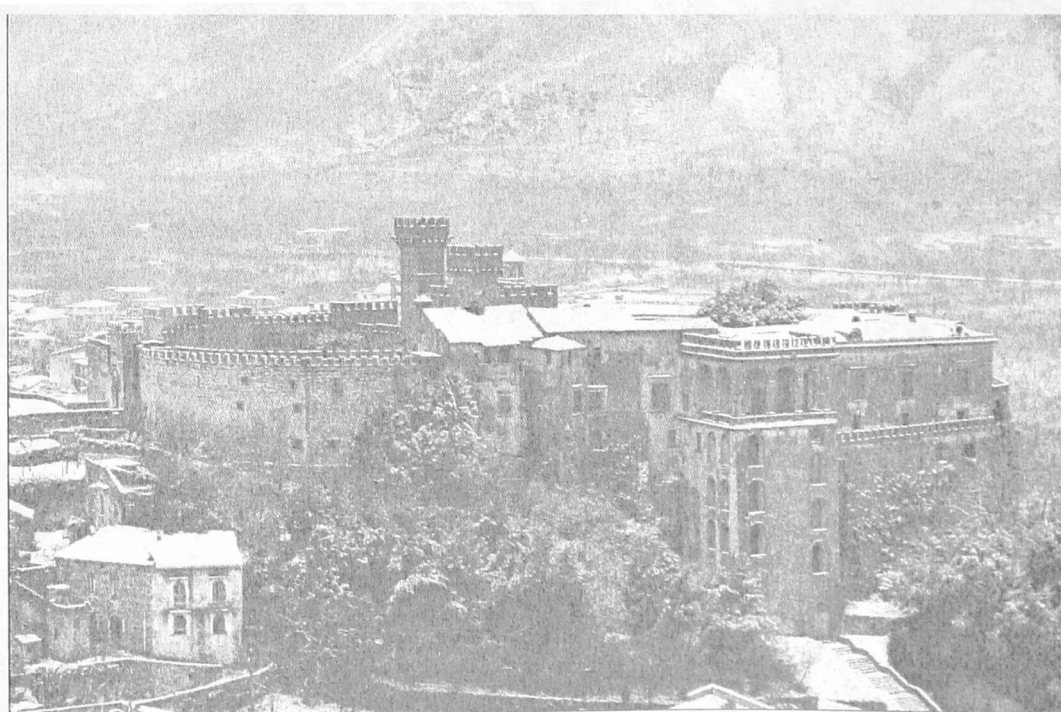
Fot. 6. Nola — potydenckie seminarium duchowne założone w 1568 r.

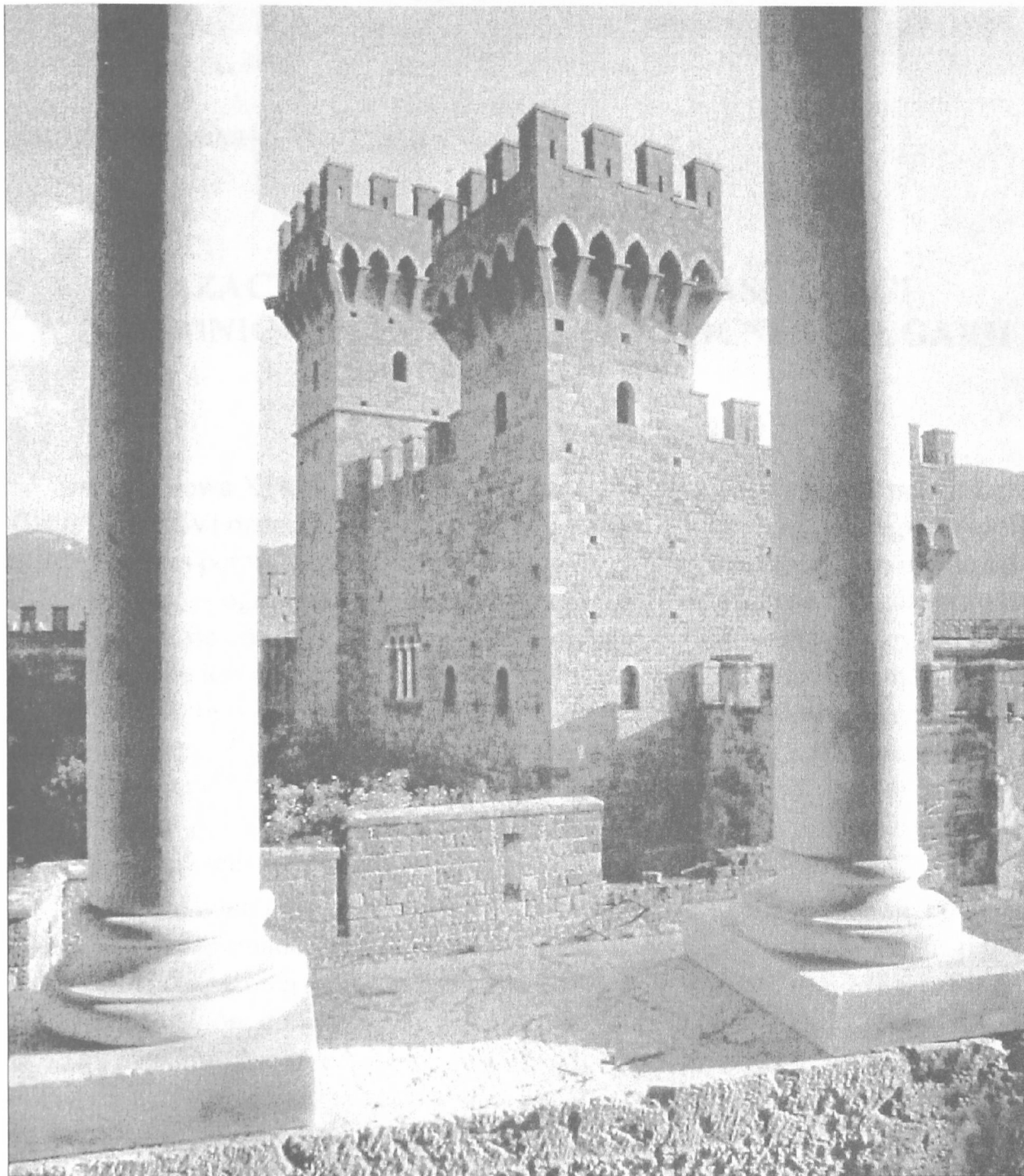
Fot. 7. Nola — portyk klasztoru *S. Angelo*

Fot. 8. Nola — krużganki klasztoru *S. Angelo*

Fot. 9. Lauro — zamek Lancellottich

Fot. 10. Lauro — wieże zamku Lancellottich od strony dziedzińca wewnętrznego